

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

EUROPA DE SUD-EST ÎN PERIOADA CONTEMPORANĂ

Autor și Titular: Lect.univ.dr. Daniel LAZĂR

**ANUL III
SEMESTRUL II
2015 - 2016**

SUMAR

INTRODUCERE / 3

Evoluția conceptului istorico-geografic / 3

Europa de Sud-Est sau Peninsula Balcanică / 4

I. PROGRAME DE UNITATE STATALĂ / 8

Iugoslavismul / 8

Megali Idea / 14

II. MIȘCĂRI NAȚIONALIST-EXTREMISTE / 20

O.R.I.M / 20

Organizația *Ustaša* / 24

III. LIDERI POLITICI / 29

Elefterios Venizelos / 29

Josip Broz Tito / 32

Enver Hoxha / 42

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE / 46

INTRODUCERE

Evoluția conceptului istorico-geografic

Interesul pentru studiul istoriei Europei de Sud-Est constituie, până în ziua de astăzi, o continuă provocare.

Istoria *Europei de Sud-Est* (sau a *Peninsulei Balcanice*? iată, deja, un subiect de analiză) a reprezentat încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea una dintre temele favorite față de care istoricii - și nu numai aceștia - au manifestat o aplecare constantă, cu rezultate care stârnesc, până în ziua de astăzi, interesul reprezentanților „breslei”. Istoria acestui spațiu se scrie, de aproape 150 de ani, cu aceeași fervoare. În continuare, un autentic „spirit pătimaș” se face simțit – fără a fi neapărat și desuet – în impresionanta producție de carte care are drept subiect *Europa de Sud-Est*, spre satisfacția intelectuală a celor care urmăresc fenomenul, sau sunt familiarizați cu acesta.

O istorie „imparțială” a Europei de Sud-Est încă nu a fost scrisă și, probabil, acest lucru nici nu va fi posibil. Stau mărturie producțiile istoriografice ale *marilor școli*: britanică, germană, franceză, rusă și italiană, precum și ale istoricilor din spațiul ex-iugoslav, bulgar sau grec.

Interesul pentru studiul istoriei Europei de Sud-Est a avut, încă de la început, puternice resorturi de *ordin politic*. Fenomenul este explicabil, dacă avem în vedere efervescenta regiunii, transformările – uneori radicale – care s-au petrecut în spațiul balcanic în secvențe de timp extrem de scurte, precum și implicarea constantă a *Marilor Puteri* în arealul sud-est european. Momente precum 1878, 1908, 1912-1913, 1914-1918, 1940-1945 sau, de ce nu, 1991-1995 și 1999 reprezintă tot atâtea străduințe și în plan istoriografic de justificare și de explicare a prezenței unor terți în regiunea balcanică.

Toate istoriografiile balcanice sunt tributare *comenzii politice*.

Începând cu savantul sârb Jovan Cvijić, trecând, apoi, prin *școlile* bulgară, greacă sau albaneză, *leit-motivul* acestora pare a fi condiționat de celebrul adagiu latin al lui Thomas Hobbes, din *Leviathan: bellum omnium contra omnes* (*războiul tuturor împotriva tuturor*).

Albania este o creație a începutului de secol XX, la fel ca și Bulgaria, pentru care anii 1908 și 1919 au o semnificație majoră; 1918 reprezintă pentru sârbi împlinirea aspirațiilor lor

naționale, așa cum ei le-au înțeles, dar o dezamăgire pentru croați și sloveni; încercarea Greciei de a tranșa definitiv, la sfârșitul *Marelui Război*, disputa cu rivalul istoric Turcia s-a încheiat pentru aceasta cu o umilință de proporții uriașe.

Toate aceste evenimente au marcat puternic scrisul istoric din Balcani, căruia i-a fost imprimat, inexorabil, *spiritul vindicativ și revanșard*. Atenuat în perioada comunistă, el a explodat în ultimul deceniu al secolului trecut, odată cu declanșarea războaielor civile care au dus la prăbușirea Iugoslaviei, *țara-etalon* a complexității spațiului balcanic.¹

Nici o altă regiune a Europei nu cunoaște o atât de profundă diversitate culturală, etnică, lingvistică și confesională precum aceea care se întâlnește în Peninsula Balcanică, după cum, în nici o altă parte a continentului, soluțiile ieșirii din crize nu s-au lăsat atât de mult așteptate. Semnificativ pentru această stare de lucruri este ceea ce afirma, acum aproape șapte decenii, un expert în problematica Europei Centrale și de Sud-Est, istoricul și politologul american Joseph Roucek: „Până în ziua de astăzi (1939, n.n.) Balcanii au rămas un exemplu izbitor de lipsă de unitate geografică, etnică, lingvistică, religioasă, culturală și politică”.

Percepția lui Roucek este cât se poate de corectă și ea scoate la suprafață două fenomene majore, care au marcat evoluția și destinul acestui spațiu: pe de o parte, amestecul de populații, rezultat al primelor migrații, ulterior cronicizat de către stăpânirea otomană prin deportări sau prin provocarea exodului unui grup etnic – *bežanija / bejenia*; pe de altă parte, însușirea de către noul *establishment* politic propulsat la putere de Războaiele balcanice a modelului proiectat de către istoricii romantici, care prezintă propria istorie și civilizație ca fiind *mai veche și superioară* celei a vecinilor. Nu întâmplător, titluri referitoare la „atrocitățile” bulgarilor în Macedonia sau Tracia, la „masacrele” comise de albanezi în Kosovo sau în Sandjak au fost publicate cu o plăcere maladivă în zeci de broșuri după încheierea războaielor balcanice, tema păstrându-se pe un palier al interesului constant atât în perioada dintre cele două războaie mondiale, cât și în anii din urmă.

Europa de Sud-Est sau Peninsula Balcanică ?

Dacă din punct de vedere geografic numele de *Peninsula Balcanică*, ca unitate geomorfologică, nu poate fi amendat decât, eventual, în ceea ce privește acuratețea sintagmei², sub raportul istoric nuanțele, precizările și, mai ales, contestările reprezintă un

¹ Răspunsul la întrebarea *Ce este Iugoslavia?* l-au dat iugoslavii înșiși: *Iugoslavia a fost o țară care a avut 7 vecini, 6 republici, 5 popoare, 4 limbi, 3 religii, 2 alfabet și 1 conducător.*

² La sfârșitul secolului al XVII-lea, geograful german Gatterer făcea propunerea ca cea de a treia peninsula meridională a Europei să se numească *Haemus*. Un alt geograf german, Karl Ritter, avansează la sfârșitul

capitol ale cărui încheieri nu se întrevăd, cu claritate, nici până în ziua de astăzi. Fenomenul își are explicațiile sale, iar adversarii au mizat, în primul rând, pe încărcătura semantică profund negativă pe care cuvântul *balcanic* a dobândit-o în ultimele două secole.

Din punct de vedere geografic, propulsarea denumirii de *Peninsula Balcanică* în limbajul de specialitate a fost urmarea străduințelor depuse de oamenii de știință în vederea identificării unei diviziuni geografice obiective, bazată exclusiv pe cuantificarea caracteristicilor fizice ale acestei subdiviziuni a continentului european.³ În pofida acestui fapt, Croația refuză să mai fie tratată drept o *țară balcanică* chiar și sub raport geografic, Grecia se consideră, mai curând, o *țară mediteraneeană*, iar Albania, în anii din urmă, o *fiică a Adriaticii*.

Mai mult, dacă extrapolăm diversitatea Balcanilor la unități de același tip, se constată că, de pildă, în Peninsula Iberică apropierea sunt evidente: spaniolii (castilienii), catalanii, galicienii și portughezii posedă elemente de civilizație similare, nemaivorbind de unitatea confesională și asemănarea lingvistică. Peninsula Italică se „contopește” cu statul italian, iar în Scandinavia identitatea religioasă, bazată pe confesiunea reformată, precum și apropierea etnică, lingvistică și istorică sunt de domeniul evidenței.

În anii „Războiului Rece”, *Cortina de Fier* a impus noi clivaje. Grecia, membră a NATO, devine avanpostul Occidentului în Balcani, poziție întărită odată cu intrarea acesteia în Comunitatea Economică Europeană, în anul 1981. Vechile legături politice și diplomatice, precum și tradiționalele relații economice cu statele balcanice aproape că dispar, ele fiind radical reorientate. Conștiința divizării politice a fost atât de vie, încât Grecia a încetat să mai fie percepută ca o *țară balcanică*, apartenența sa la *lumea occidentală* fiind pe deplin fructificată.

Un alt concept tradițional, cel de *Europa Centrală*, a încetat, din motive similare, să mai fie operațional. Astfel, după cel de-al doilea război mondial Grecia a fost „extrasă” din *lumea balcanică*, fiind asociată flancului sudic al NATO, împărțând împreună cu Portugalia, Spania și Italia *destinul mediteraneean*. Din perspectivă geopolitică, Peninsula Balcanică cuprinde, de acum, un stat *occidental* și *mediteraneean* deopotrivă, am numit Grecia, dar și state *comuniste*, precum Albania, Bulgaria și Iugoslavia. La rândul ei și lumea comunistă

secolului al XIX-lea denumirea de *Peninsula Greacă*. După știința noastră, denumirea de *Peninsula Balcanică* aparține geografului Zeune și s-a impus ca atare pe parcursul secolului al XIX-lea.

³ În opinia multor specialiști, Munții Balcani – *Stara Planina* - din Bulgaria nu pot defini ca atare regiunea. Acest lanț muntos nu este relevant nici pentru Grecia continentală, nici pentru litoralul dalmat al Alpilor Dinarici, nici pentru Câmpia dunăreană, care fertilizează nordul Serbiei. Cât despre vreo apropiere, fie aceasta și geografică, între acești munți și regiunile Albaniei, Muntenegrului sau Bosniei-Herțegovinei nici nu poate fi vorba.

balcanică se redefiniște: statul albanez alege calea izolării totale, iar Iugoslavia lui Josip Broz Tito marșează pe calea relațiilor cordiale cu „lumea liberă”. Rămâne, însă, o țară estică, la fel ca și vecina sa Bulgaria, sau ca fostele state *central-europene* Ungaria și Cehoslovacia.

Căderea Zidului Berlinului, în toamna anului 1989, a resuscitat, aproape inevitabil, vechile solidarități balcanice greco-sârbe, după cum, la fel de natural, animozitățile dintre Atena și Tirana, sau dintre greci și macedonenii slavi au ieșit pregnant la suprafață. Totuși, conform opiniei istoricului Georgios Prevelakis, se poate vorbi de o *matrice balcanică* indubitabilă, de un nucleu reprezentativ pentru regiune: este avută în vedere axa imaginară Belgrad-Sofia-Salonic-Atena-Tirana-Sarajevo-Belgrad, care ar continua să fie definitorie, sub raport socio-uman și al mentalului colectiv, pentru Peninsula Balcanică ca atare. Concluzia se impune de la sine: Balcanii sunt o *noțiune relativă*, care poate fi golită de conținut, sau nu, în funcție de unghiul din care ei sunt priviți, măsurați și analizați.

De fapt, refuzul apartenenței la *Balcani* și mai cu seamă la *lumea balcanică* a popoarelor care locuiesc în această regiune ține mai mult de semantică. Winston Churchill spunea, la un moment dat, că „Balcanii produc prea multă istorie.” La rândul său, Stalin a apreciat, cu malițiozitate, că „Balcanii sunt curtea din spate a Europei”. Istoricul francez Georges Duhamel vedea în Balcani o capcană pentru diplomați, un purgatoriu pentru Occident, un rezervor de catastrofe, pe scurt o „Asie a Europei”. Pentru alți exegeți, a fost la fel de limpede că „Balcanii produc atâtea granițe câte doresc liderii lor.”

Folosirea insidioasă, până în ziua de astăzi, a sintagmei *Balcanii – butoiul cu pulbere al Europei*, obstinația cu care, în continuare, Peninsula Balcanică este privită „ca loc ce este opus prin moravuri, cultură și nivel de viață Occidentului”, uzitarea excesivă a termenului *balcanizare*, de regulă în sensul negativ, au obligat, fatalmente, înseși națiunile din Balcani să-și redefinească statutul. „Astfel stând lucrurile, Peninsula Balcanică reprezintă mai degrabă o temă de studiu, decât o mare regiune”, este de părere Georgios Prevelakis.

Există o categorie de exegeți care continuă să creadă în destinul tragic al istoriei Balcanilor și să refuze ideea potrivit căreia „Balcanii există în primul rând în mințile oamenilor și apoi pe teren”. Scepticismul acestora a fost alimentat cu prisosință de războaiele care au sfâșiat Iugoslavia începând cu anul 1991 și ale căror consecințe se repercutează, până astăzi, asupra întregului continent.

Începând cu Hermann Keyserling, care vedea în Balcani o regiune a „diplomației tenebroase”, un „teritoriu al vrajbei eterne”, continuând cu Edmund Stillmann și ajungând la Samuel Huntington, adepții teoriei potrivit căreia în Balcani nu s-a schimbat aproape nimic pe

parcursul ultimului secol insistă, cu obsinație, asupra diferențelor și divergențelor ireconciliabile existente în regiune.

Pe aici trece, s-a spus, cea mai clară *linie de demarcație* dintre civilizații și mentalități din întreaga Europă: cea dintre *creștinism* și *islamism*, dintre *ortodoxie* și *catolicism*, dintre civilizația de tip *otoman* și cea de sorginte *bizantină*, dintre lumea *orientală* și cea *occidentală*; aici, atitudinile *rusofile* s-au opus funciar celor *germanofile*, experimentul *statului multinațional* a încercat să supraviețuiască alături de cel al *statului național uni-etnic*, iar cele două blocuri militare – *NATO* și *Pactul de la Varșovia* – au avut graniță comună. În plus, Balcanii au cunoscut experiența *cvasi-izolării*, prin Albania lui Enver Hoxha, dar și aceea a *nealinierii*, întruchipată de Iugoslavia titoistă. Poate și din aceste motive, Edmund Stillmann scria, acum mai bine de șase decenii, că „Balcanii constituie un avertisment sever pentru cei care confundă zece ani din viața unei națiuni cu eternitatea, pentru cei care cred că prestigiul național, puterea și prosperitatea rămân neatinse de neconținută prefacere a lumii. Balcanii sunt dezmințirea categorică a oportunismului superficial.”

A doua sintagmă – *Europa de Sud-Est* – poartă o încărcătură semantică și valorizatoare oarecum diferită de cea atribuită *Balcanilor*. Conceptul aduce cu sine, în primul rând, conotația geografică a termenului – se admite, în general, că Marea Adriatică, Marea Egee, râurile Drava, Sava, precum și Dunărea sunt repere suficient de solide pentru localizarea acestui areal – întregit, la rândul său, de valențe culturale, politice și de civilizație, care tind să dea acestui univers un caracter relativ unitar.⁴

Parafrazând un mare om de stat al regiunii – regele Alexandru al Iugoslaviei – despre *Europa de Sud-Est* se vorbește mai mult în saloanele diplomatice, iar despre *Balcani* numai pe câmpul de bătălie.

⁴ În sintezele consacrate istoriei Balcanilor, atât Barbara Jelavich cât și Stevan Pavlowitch plasează și România în arealul balcanic, sud-est european.

I. PROGRAME DE UNITATE STATALĂ

Iugoslavismul

Mișcarea de coagulare politică și statală cunoscută sub numele de iugoslavism a reprezentat una dintre cele mai vizibile și de anvergură manifestări politice din spațiul sud-est european. Ea este interesantă în toate resorturile și mecanismele sale, cu atât mai mult cu cât caracteristica ei fundamentală constă în profunzimea sa diversitate și complementaritate. Privită din acest unghi, mișcarea iugoslavă prezintă o trăsătură unică: ea nu a antrenat doar una dintre ramurile populațiilor slave din Peninsula Balcanică, ci a reprezentat o opțiune politică a elitelor culturale din cele mai reprezentative etnii sud-slave aflate, la un moment dat, sub diverse stăpâniri străine.

Strict literal, *iugoslav* (în limba sârbo-croată: *jugoslav* / *jugoslav*) înseamnă, în accepțiunea tuturor idiomurilor slave meridionale, *slav de sud*, adică parte a ramurii balcanice a marii familii a popoarelor cu această origine. Cu excepția notabilă a bulgarilor, majoritatea elitelor intelectuale din regiune a fost contaminată în grade diferite de frenezia acestui concept, văzut, din ce în ce mai mult, drept *matricea cultural-lingvistică* a întregii familii de expresie slavă din Peninsula Balcanică.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea se cristalizează trăsăturile fundamentale ale *iugoslavismului*, unul dintre elementele de forță constituindu-l presupusa identitate lingvistică și culturală a populațiilor slave din Balcani. În 1848, ca urmare a efervescentei create de spiritul revoluționar și deopotrivă romantic al epocii, cărturarul croat Josip Juraj Strossmayer se arată convins de veridicitatea ideii potrivit căreia numele de *croat*, *sloven*, *sârb* sau *bulgar* nu reprezintă decât denumirile regionale ale unui „mare popor sud-slav”, a cărui vatră de locuire se întinde „de la Isonzo⁵ la Dunăre și de la Adriatica la Marea Neagră”.

Petar Rajić, istoric romantic croat, definește cu numele de *Illyria* toate regiunile cunoscute sub numele de Croația, Dalmația, Slavonia, Bosnia, Serbia și Bulgaria. Și pentru Nicolae

⁵ Râul Isonzo (135 km lungime) izvorăște din Alpii Iulieni – NV Sloveniei - și se varsă în Golful Trieste. Reprezintă din punct de vedere geografic, dar și simbolic, granița dintre *lumea slavă* și cea *latină*. În timpul primului război mondial Valea Isonzo a fost scena unei sângeroase bătălii între forțele italiene și cele austro-ungare, regiunea fiind cedată în anul 1919 Italiei. În 1947 teritoriul a fost atribuit Iugoslaviei, care a împărțit cu Italia și regiunea Nova Gorica / Gorizia.

Iorga „popoarele iugoslave” prezintă elemente concrete de apropiere, dintre care se detașează componenta culturală: „Iar între sârbi, croați și sloveni este o legătură așa de strânsă (...). Deosebiri de alfabet, de confesiune, ce au a face pe lângă schimburile de cultură?” se întreba, retoric, istoricul român.

Pentru cea mai mare parte a istoriografiei occidentale, *diferențierea* a reprezentat trăsătura fundamentală a istoriei acestui spațiu. Doi dintre cei mai importanți istorici ai regiunii Balcanilor, ne referim la Jacques Aulneau și la Étienne Fournol, au insistat asupra acestei chestiuni. Ei au acreditat ideea potrivit căreia în „spațiul iugoslav” regatele, republicile, principatele, orașele-stat au produs orice, cu excepția unității. „Istoria nu a cunoscut o unitate iugoslavă”, iar între sârbi, croați, bosniaci, sloveni și muntenegreni diferențele abundă. Existau îngrijorător de multe incongruențe temperamentale, lingvistice, culturale, confesionale și de condiții sociale între slavii de sud, ceea ce l-a făcut pe Jacques Aulneau să se întrebe, retoric, dacă nu cumva unirea acestor popoare a fost mai degrabă o creație artificială a diplomației europene.

Étienne Fournol a lansat, la rândul său, ipoteza apropierii conjuncturale a croaților de Serbia la începutul secolului al XX-lea, pentru a rezista mai pragmatic la presiunile austro-maghiare. Acest efort a fost însă mult diluat de puternicele prejudecăți confesionale sesizabile la majoritatea populației croate, mărturisitoare a catolicismului și conservatoare sub raportul viziunii politice.

În anul 1860, Franjo Rački, primul președinte croat al Academiei de Științe de la Zagreb, făcea afirmația potrivit căreia atunci când „iugoslavii” vor fi uniți, croații nu vor urmări nici un vis de supremație. „Nu poate exista predominanță între părți ale aceluiași neam” conchide Rački, care lansează totodată teoria existenței *poporului iugoslav*, un popor care transcede diferențierile de natură istorică, etnică sau religioasă din spațiul locuit de slavii sudici.

Reputatul profesor al Universității din Belgrad, Jovan Cvijić – geograf și istoric - a susținut, la rândul său, teza iugoslavismului. La cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea Cvijić îi plasează chiar și pe bulgari în „marea familie iugoslavă”, considerând firească „realipirea lor” la grupul iugoslav. Ca element de noutate, Jovan Cvijić vedea în Serbia principalul element de coagulare statală, un veritabil *Piemont*, argumentul acestuia fiind calitatea de stat independent a Serbiei. Opiniile profesorului sârb nu sunt tocmai originale, ele fiind inspirate de viziunea politică a lui Giuseppe Mazzini, unul dintre artizanii unificării politico-statale a Italiei.

Exegeții procesului istoric al forjării unității iugoslave au identificat o importantă caracteristică a acestuia. Potrivit lor, ideologia iugoslavismului s-a născut *exclusiv* în teritoriile sud-slave ale Imperiului Habsburgic, a avut la bază conceptul *ilirismului*, forjat la începutul veacului al XIX-lea, și s-a manifestat în primul rând numai ca ideologie a unității slavilor de sud din cadrul imperiului.

În acest proces cu profunde semnificații istorice, un rol esențial l-a avut Ljudevit Gaj, descendent al unor coloniști germani, dar „contaminat” de fascinația pan-slavismului în mediile studentești de la universitățile din Graz și Pesta. Întreaga sa activitate s-a contopit cu *Mișcarea Iliră*, o inițiativă care viza, în esența ei, renașterea națională și culturală croată. El a fost puternic influențat de mentorii săi spirituali P.J. Šafarik, Jan Kollar și Jan Dobrovský, eminenți intelectuali cehi, din a căror operă s-a inspirat în ceea ce privește reformarea radicală a scrierii limbii croate, prin trecerea de la ortografia maghiară la cea de inspirație cehă.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, locul *ilirismului* a fost preluat de o nouă ideologie, cu o mult mai pronunțată tentă politică: ideologia *iugoslavismului*. Prezent activ în spațiul cultural al Croației, dar destul de anemic în Serbia⁶, mult mai refractară la reverberațiile acestui curent, iugoslavismul a dat naștere unor dileme care aveau ca substanță însăși interpretarea și valorizarea ideii naționale.

Astfel, dacă o parte importantă a elitelor croate continua să creadă în ideea potrivit căreia energiile trebuie canalizate prioritar spre coagularea unui stat comun al tuturor sud-slavilor din Dubla Monarhie – incluzându-i aici și pe sârbii din Imperiu, adică pe cei din Vojvodina, Bačka, Srem, Baranija și Slavonija – multe voci au proclamat cu feroare doar necesitatea reconstituirii vechiului „regat medieval” al Croației. Astfel, cu toate că personalități marcante și vizibile în spațiul public, precum episcopul Josip Juraj Strossmayer sau istoricul Franjo Rački, se pronunță limpede pentru cauza „nobilă” a iugoslavismului, o serie întreagă de formațiuni politice susținute de la Viena și Pesta devin reticente față de necesitatea concretizării acestui concept.

La începutul secolului al XX-lea, spațiul public sud-slav era contaminat de fenomenul divizării pronunțate a scenei politice pe criteriul etnic, în care partidele și formațiunile civice tind, din ce în ce mai evident, să se constituie pe principiul naționalității.

⁶ În opinia lui Gh. I. Brătianu, spațiul cultural german a jucat un rol definitoriu și în redeșteptarea mișcării naționale sârbe, întrucât cea dintâi lucrare care a înfățișat cititorului european lupta sârbilor pentru libertate a fost *Istoria revoluției sârbești* a lui Leopold von Ranke.

În prelungirea celor afirmate mai sus, este relevantă constatarea potrivit căreia primul test real al viabilității congruenței dintre concepțiile politice ale sârbilor și croaților l-a reprezentat *criza balcanică* din 1876, urmată, la scurtă vreme, de anexarea Bosniei și Herțegovinei la Imperiul Austro-Ungar. În fapt, „acest moment a însemnat și marcarea unor divergențe serioase între aspirațiile naționale sârbe și cele croate”, notează Charles și Barbara Jelavich.

Pentru naționaliștii croați, ocuparea acestui teritoriu de către austrieci era percepută ca o oportunitate pentru emiterea unor pretenții de administrare a spațiului bosniac locuit de populația de etnie croată. Dacă, dimpotrivă, regiunea ar fi continuat să rămână sub administrarea Turciei, sau, mai grav, aceasta ar fi căzut sub dominația politică a Serbiei, șansa unei unificări a Bosniei cu Croația în cadrul Imperiului ar fi fost aproape nulă. Problema a preocupat astfel, în egală măsură și pe cei care erau animați de idealul iugoslav, dar și pe adepții unei virtuale Croații independente. „Coșmarul” vizionarilor de la Zagreb, indiferent de orientarea acestora, era posibila ocupare a Bosniei de către Serbia, în condițiile în care Belgradul nu-și ascundea ambițiile făuririi *Serbiei Mari*, patria tuturor sârbilor. Din acest punct de vedere, disputele asupra Bosniei-Herțegovina au însemnat, pentru un sfert de veac, un puternic antagonism între sârbi și croați.

Începutul secolului al XX-lea a fost caracterizat de majoritatea istoriografiilor occidentale ca fiind o perioadă a *disoluției* conceptului de iugoslavism. Aceasta s-a produs pe fundalul complicării situației din Peninsula Balcanică, dar și din rațiuni de tactică și strategie politică. În principal, trei cauze majore au stat la baza diluării iugoslavismului: problema bosniacă, apropierea regelui Milan Obrenović al Serbiei de politica Vienei, precum și atitudinea banului Croației, Karol Héderváry, care i-a favorizat din punct de vedere politic, economic și cultural pe sârbi din Croația, interesat în a-și atrage susținerea politică a acestora.

Pe acest teren, în preajma izbucnirii primului război mondial, iugoslavismul, ca program național sud-slav, se diluează până aproape de dispariție.

Conform opiniei istoricului britanic H.V.W. Temperley, în preajma izbucnirii războiului mondial nici una dintre variantele vehiculate în mediile politice și academice sud-slave nu avea vreo șansă de materializare. *Trialismul*, o nouă încercare de reformare a Imperiului Dualist care să cuprindă, pe lângă Austro-Ungaria, și Croația, a sucombat din cauze exterioare problemei iugoslave, *Marea Serbie* era, de fapt, „o soluție rusească” de rezolvare a problemei Balcanilor, iar *Iugoslavia* nu reprezenta altceva decât visul unor cercuri intelectuale de la Ljubljana, Split și Zagreb, precum și al câtorva politicieni idealiști din Franța și Anglia.

Declanșarea războiului mondial – pornit, iată, din Balcani! – a modificat datele problemei iugoslave. Din simplu exercițiu politic, *iugoslavismul* devine din nou credibil și găsește tot mai mulți adepți, pe măsură ce Austro-Ungaria devine vulnerabilă pe teatrul de operațiuni militare.

La 26 iulie 1915, *Comitetul Iugoslav de la Londra / Jugoslovenski Odbor* – organism care grupează cele mai autorizate figuri ale mișcării naționale a slovenilor, croaților și sârbilor din Austro-Ungaria - a remis Antantei un memoriu care cuprindea revendicările iugoslave. În memoriu sunt indicate teritoriile care urmau să aparțină iugoslavilor: Serbia, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina, Dalmația împreună cu arhipelagul și zona Rijeka / Fiume, peninsula Istria, orașele Trieste și Gorica / Gorizia, regiunile Carinthya și Styria meridională, orașul Ljubljana, ținutul Dravei și vechea Voivodină sârbească cu teritoriile Baranija, Bačka și Banat. Semnatarii memoriului erau de opinia potrivit căreia „un singur mijloc poate aduce pacea durabilă în sud-estul Europei și, în particular, la Adriatica și în Balcani: unirea tuturor teritoriilor iugoslave într-un stat independent.”

La rândul ei, *Rezoluția Adunării preoților iugoslavi din SUA*, redactată la Chicago la 24 august 1915, considera că „diferențele confesionale, exploatare ca fiind cel mai mare obstacol în calea unității naționale, sunt nule pentru noi, reprezentanții celor două culte existente.” Adunarea cerea libertate pentru toți iugoslavii, „care sunt un singur popor, prin sânge, limbă și aspirații”, precum și unirea lor într-un stat independent. Pe aceeași linie se înscriu și alte documente ale perioadei războiului, între care se ilustrează *Manifestul tineretului sârb, croat și sloven* din Zürich, din primăvara anului 1917. Totuși, cele mai multe programe iugoslaviste nu solicită imperativ unirea cu Serbia, ci doar unitatea politică a slavilor de sud din Imperiul Austro-Ungar.

Din a doua jumătate a anului 1917 evoluția frontului, materializată în grele înfrângeri pentru armatele imperiale, a dus la reconsiderarea opțiunilor iugoslaviste. Din această perspectivă, Serbia - membră *de jure* a Antantei și cu un profil de învingător deja conturat - devine interesantă pentru componentele croată, slovenă și bosniacă ale mișcării iugoslave. La 20 iulie 1917, pe insula Corfu, locul de refugiu al guvernului de la Belgrad, s-a parafat actul de constituire al statului iugoslav, bazat pe nucleul statal al Serbiei. *Declarația de la Corfu* reprezintă documentul fundamental al unității iugoslave și, totodată, actul de naștere al *Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor*.

Exotica insulă din Adriatica – ferită de ororile războiului european – s-a dovedit a fi cadrul propice pentru discuțiile dintre partea „sârbă” și cea „iugoslavă”, chiar dacă, în cea mai mare parte a lor, negocierile nu au fost purtate ca între parteneri egali. Serbia se bucura de tot

sprijinul Antantei pentru devotamentul demonstrat față de această alianță, în timp ce croații erau percepuți de către primul ministru sârb, dar și de francezi, în aceeași măsură, ca cei mai fideli soldați ai austro-ungarilor pe frontul balcanic din 1914-1916. În plus, nici slovenii și nici croații nu posedau cele două atuuri fundamentale ale Belgradului: *statul* și *dinastia*.

Declarația de la Corfu se bazează pe ideea de principiu a unității etnice a iugoslavilor și pe necesitatea configurării unui stat comun al tuturor slavilor de sud, clădit pe temelii naționale și democratice. Ea exprimă dorința reprezentanților popoarelor iugoslave de a se ajunge, pe bază de compromis, la formula cea mai potrivită de organizare postbelică a noului stat, în care comunitățile să beneficieze „de cea mai largă autonomie”. Deoarece varianta federației a fost respinsă *a priori* de Belgrad, s-a constituit cadrul juridic pentru realizarea unui stat unitar, dar nu riguros centralizat, urmând ca detaliile să fie puse la punct odată cu terminarea războiului.

Articolele 1 și 2 stipulează că statul iugoslav va fi o monarhie constituțională, democratică și parlamentară, așezată sub sceptrul dinastiei sârbe de Karadjordjević. Era preconizată egalitatea celor două culte – creștin și musulman – implicit și a celor două confesiuni creștine – ortodoxă și catolică – precum și libertatea de conștiință (art. 7).

Articolele 3 și 4 consfințesc acordul asupra stemei și a drapelului de stat, iar articolul 8 stabilește condițiile unificării calendarului. Cele două alfabete, latin și chirilic, sunt declarate egale, acestea putând fi folosite liber pe întreg teritoriul viitorului stat „în concordanță cu doleanțele cetățenilor”.

Dificultățile majore în convorbirile de la Corfu s-au manifestat cu ocazia dezbaterilor referitoare la numele oficial al statului, în condițiile în care acesta trebuia să reflecte cât mai fidel noua realitate istorică. Sigur este faptul că atât primul ministru sârb Nikola Pašić – naționalist declarat – cât și membrii cabinetului său erau prea puțin dispuși să accepte cu ușurință filozofia politică a iugoslavilor, bazată pe solide principii federaliste. Propunerea lui Ante Trumbić, șeful delegației iugoslave, de acceptare a numelui *Iugoslavia* a fost respinsă categoric de membrii comisiei sârbe, ostilă ideii dispariției vechiului nume al țării într-o formulă generică, inconsistentă și irelevantă. Nici soluția unui nume inspirat de modelul britanic - *Regatul Unit al Serbiei și Iugoslaviei* – propusă tot de Ante Trumbić nu a fost agreată, ea fiind respinsă de înșiși reprezentanții comisiei iugoslave, din aceleași motive care au dus la primul refuz al delegaților Serbiei.

În final, a fost adoptată denumirea de *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor*⁷. Bazată pe compromis, acest nume cu iz de „formulă chimică”, sau „lung cât o zi de post”, după cum a titrat, sarcastic, presa, a satisfăcut pe termen scurt orgoliile etno-centriste ale protagoniștilor aflați la masa negocierilor și a pus bazele primului stat modern al slavilor sudici.

Manifestare de sorginte național-statală specifică regiunii balcanice, *iugoslavismul* a sucombat în propriile sale limite. Acesta a pornit ca o mișcare de anvergură la jumătatea secolului al XIX-lea și a căutat permanent să-și justifice crezul. Deși asumat de cercurile academice și politice ca „ideal național” al tuturor slavilor de sud, *iugoslavismul* își va epuiza energiile treptat în bătălia cu realitatea. Între intelectuali și politicienii captivați de efervescența naționalismelor s-a deschis un clivaj imposibil de trecut și pe care primul război mondial l-a accentuat profund. Disprețuiți sau neînțeleși de mase, adeptii iugoslavismului au eșuat în compromis, iar edificiul statal creat în spațiul balcanic în anul 1918 - *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor* – s-a erodat suficient de mult pentru ca, două decenii mai târziu, să se stingă într-un dureros război fratricid.

Megali Idea

Dacă *iugoslavismul* a reprezentat pentru slavii din Peninsula Balcanică un țel bazat pe o prezumtivă unitate etnică și culturală, *Megali Idea* a însemnat pentru grecii de pretutindeni dorința acerbă de împlinire a visului *Greciei Mari*. Puține popoare europene s-au putut mândri, precum grecii, cu o istorie atât de glorioasă și cu un trecut ale cărui coordonate au reprezentat, alături de cele ale Romei, baza civilizației europene moderne. Din acest motiv, pentru grecii de pretutindeni ideea „renașterii elene”, în sensul identificării teritoriilor locuite de aceștia cu statul, a reprezentat o preocupare constantă după declararea independenței, în anul 1821 și recunoașterea acesteia, opt ani mai târziu.

Întrucât Grecia independentă reprezenta doar un mic și neînsemnat teritoriu, care cuprindea numai Peloponesul, regiunea Atenei și a Volosului, a devenit aproape natural ca aspirația politică a tuturor guvernelor, a fiecărui om politic, a fiecărui intelectual, dar și a fiecărui grec să graviteze „obsesiv” în jurul celui mai important curent care a marcat destinul acestui pământ chiar și după încheierea primului război mondial: *Megali Idea – Marea Idee*, adică materializarea visului construirii *Greciei Mari* pe toate teritoriile locuite de eleni în

⁷ Cele mai multe producții istoriografice românești folosesc forma la singular a denumirii acestui stat: *Regatul Sârbo-Croato-Sloven*. Ea este greșită, întrucât se abate de la acuratețea numelui original: *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*.

Peninsula Balcanică, Anatolia și Arhipelagul Egeean. Beneficiind de o consistentă susținere internațională – amintim, de pildă, participarea entuziastă a lordului Byron la luptele pentru independența greacă – a doua jumătate a secolului al XIX-lea a reprezentat, ca și începutul veacului următor, o permanentă încercare de recuperare și de alipire la statul grec, pas cu pas, a teritoriilor istorice ale vechii Elade.

Problema de fond a Greciei s-a reliefat însă în puternicul contrast dintre măreția și grandoarea aspirațiilor și precaritatea economică, politică și, mai cu seamă, militară a societății elene. „Un stat grec slab dezvoltat ce se constituia aproape ca o enclavă într-un teritoriu otoman, expansiunea către regiunile învecinate locuite de greci, iată principala idee care stătea la baza politicii externe. *Megali Idea* era mai mult decât un mijloc de dobândire a voturilor. Ea făcea conexiunea dintre continuarea mișcării de eliberare națională concentrată în jurul unei Grecii independente cu superioritatea economică a elenismului din afara țării”, notează Stevan Pavlowitch.

Extrem de săraci acasă, dar cu mentalitate și atitudine de *herrenvolk*⁸ în diaspora, cum inspirat i-a caracterizat Hermann Keyserling, grecii au dovedit tenacitate în atingerea idealului național, așa cum doar ei și l-au imaginat.

De altfel, în timp ce primii exponenți ai naționalismului elen priviseră aproape exclusiv la trecutul clasic al Eladei, spre sfârșitul secolului al XIX-lea aceștia își reorientează idealurile, susținând ideea unei „tradiții neîntrerupte” care justifică aspirația de unificare a tuturor teritoriilor grecești aflate sub dominație străină – *recte* otomană – între granițele aceluiași stat. Conform opiniei lui Stevan K. Pavlowitch, „s-a menținut preocuparea pentru trecutul glorios într-o încercare de a compensa sărăcia acelor vremuri și de a da noi dimensiuni aspirației Greciei de a se număra din nou printre statele europene.”

Prin alipirea insulelor din Marea Ionică în 1864 și a fertilei regiuni a Thesaliei în anul 1881, teritoriul Greciei s-a extins, aproape dublându-se, spre Nord. Era din ce în ce mai evidentă ținta – Salonicul – precum și Macedonia, o regiune la fel de *mitizată* ca și Atena și percepută constant, din acest moment, ca țel național suprem, care urma să fie atins prin toate mijloacele.

Expansiunea teritorială rapidă a statului grec a fost catalizatorul cristalizării noii identități naționale moderne. Universitatea din Atena, înființată în 1837, a lansat conceptul „grecului de tip nou”, *homo hellenicus*. Varianta oficială a limbii grecești – *katharevousa* – folosită în administrație și în mediile academice a fost „purificată” de orice influențe străine din

⁸ Atitudine de „stăpâni”, de clasă dominantă, mai ales sub raport economic și financiar.

vocabularul turcesc, albanez ori slav și asociată regulilor foarte dificile și stricte ale gramaticii din greaca veche; poporul a continuat să vorbească în *dimotiki* – graiul de zi cu zi – chiar cu riscul de a nu mai înțelege cu limpezime limba în care i se adresează autoritățile centrale.

Promovarea unei limbi culte a reprezentat atât expresia pronunțatului *naționalism lingvistic* al noilor elite, cât și triumful *spiritului centralizator* care a contaminat toate compartimentele societății grecești moderne, confruntată cu varietatea dialectală dintre centru și periferie, este de părere G. Prevelakis. Istoricii, în frunte cu Constantinos Papanigopoulos, și-au consacrat opera demonstrării „continuității” neîntrerupte a „națiunii grecești” din Antichitate și până în contemporaneitate. Sistemul de educație a promovat, la rândul său, valorile centrului, acesta fiind gândit în scopul *omogenizării* și a *grecizării* tuturor locuitorilor statului. Au fost afectați, în special, albanofonii – așa numiții *arvaniți* – dar și aromânii din regiunea Thesaliei, aceasta însă doar din perspectivă postmodernă. În epocă, afilierea uneori entuziastă a acestora la cauza greacă, ilustrată prin donațiile substanțiale făcute pentru edificarea unor importanțe edificii publice, ilustrează relativa ușurință a integrării aromânilor în societatea greacă.

Declanșarea Războaielor balcanice în anul 1912 a repus pe tapet chestiunea Macedoniei, cea mai importantă piesă, la acest moment, a texturii ideatice țesute în jurul *Marii Idei*. De fapt, Macedonia a reprezentat o prioritate atât la Belgrad, cât și la Sofia, ea fiind cu fermitate revendicată atât de sârbi, cât și de bulgari. În eventualitatea că Grecia ar fi rămas în afara conflictului, aceasta ar fi pierdut orice avantaj în fața expansiunii naționalismului de sorginte slavă din Balcani, nerăbdător să profite de pe urma „noii crize orientale”. În octombrie 1912, Grecia a declarat război Turciei. O lună mai târziu, grecii ocupă Salonicul, iar în februarie 1913 capturează orașul Iannina, centrul economic și cultural al Epirului. De asemenea, flota militară a Greciei a ocupat majoritatea insulelor din arhipelagul Mării Egee, mai puțin Rhodosul și insulele Dodecanezului, aflate deja sub administrație italiană. După ce bulgarii se vor întoarce împotriva vechilor aliați sârbi și greci, Atena a obținut, pe parcursul anului 1913, câștiguri teritoriale substanțiale.

Grecia a dobândit mai mult de jumătate din disputatul teritoriu al Macedoniei, e drept, populat în mare măsură de greci, dar cu importante minorități etnice slave, aromâne și turcești, împreună cu orașul Salonic, capitala *de facto* a regiunii dar și – ironia istoriei! – orașul natal al corifeului naționalismului turc, generalul Mustafa Kemal Pașa, viitorul *Atatürk*. A fost recunoscută unirea Cretei cu Grecia, ulterior aici procedându-se la izgonirea populației

turcești de pe insulă.⁹ Epirul nu a revenit în întregime Atenei, partea nordică a acestuia – cu o importantă populație elenofonă – rămânând sub jurisdicția noului stat albanez independent.

Noile teritorii au mărit cu 50% suprafața statului, populația a crescut cu peste 2 milioane, ajungând la aproape 4.000.000 de locuitori. Înseși sursele oficiale se limitează la a preciza că grecii reprezentau 73% din noua populație, restul fiind reprezentat de turci, *pomaci* (țigani și bulgari islamizați, n.n), macedoslavi, sârbi, bulgari, albanezi, aromâni și evrei de rit sefard, concentrați în marea lor majoritate în Salonic. Salonicul a devenit atât cel mai important centru comercial al noii Grecii, dar și noua „capitală” a naționalismului grec în expansiune, conform opiniei lui Stevan Pavlowitch.

Megali Idea nu și-a epuizat „resursele” odată cu încheierea Războaielor balcanice, care i-au adus pe greci spre Nord, aproape de poalele munților Rodopi. Încrederea acestora în destinul ce le fusese „rezervat” a fost atât de mare, încât visul *Greciei Mari* capătă noi dimensiuni, iar „țintele” principale devin atât Constantinopolul, cât și așezările grecești de pe litoralul vestic al Anatoliei, teritorii *de facto* ale Turciei .

Sfârșitul Primului război mondial a găsit Grecia de partea puterilor Antantei, ca un stat victorios. *Megali Idea* tinde să dobândească acum un contur definitiv, fie și pentru faptul că trupele grecești erau încartiruite în jurul Constantinopolului și controlau toată coasta occidentală a Anatoliei, având drept cartier general orașul Smirna / Izmir, cedat Greciei prin *Tratatul de la Sèvres*. În Peninsula Balcanică Grecia mai obținuse nordul Epirului de la Albania, Tracia Occidentală de la Bulgaria, precum și Tracia Orientală de la Turcia.

Începând cu luna august a anului 1922, *Megali Idea* se metamorfozează în „catastrofa anatoliană”, așa cum au apreciat toate mediile diplomatice importante ale momentului. Trupele lui Mustafa Kemal Pașa au pătruns în Smirna. Kemal își va fi amintit cu siguranță de cedarea Salonicului – orașul natal - și a Cretei în 1913, urmată de expulzarea brutală a turcilor din insulă. La scurtă vreme, zeci de mii de creștini (greci și armeni, îndeosebi) au fost masacrați, în frunte cu arhiepiscopul ortodox de Smirna. Orașul a fost devastat și incendiat, iar

⁹ „Li s-a acordat turcilor un răgaz de câteva luni pentru a se pregăti de plecare și s-a fixat ziua în care urmau să vină să-i ia vapoarele. Ar fi fost greu de găsit, între cei cincizeci de mii de turci din insulă, două sute dornici într-adevăr să se expatrieze. Ceilalți erau negri de supărare la gândul că vor fi smulși de pe pământul care-i hrănise, că-și vor părăsi casele și bunurile. (...) A sosit ziua fatidică, vapoarele au ancorat în larg, turcii au început să se îmbarce. În seara din ajun își coborâseră bagajele pe chei și se duseră să-și viziteze pentru ultima oară casele golite. (...) Cu veșmintele sfâșiate, cu mâinile însângerate, turcii începură să coboare treptat către port, femeile lor își lepădaseră vălurile. Asemenea unor hoți surprinși asupra faptului, treceau unul câte unul cu fâlcile înțeleștate de mânie printre cele două rânduri de soldați. Se urcară în bărci, soldații le îngrămădeau bagajele și îi expediau la vapor. Așa am fost despărțiți de turci”. *Apud* Pandelis Prevelakis, *Chronique d'une cité*. Acesta a fost primul schimb de populație între două state din Europa în perioada contemporană. Limbajul diplomatic de astăzi l-ar putea denumi și *ethnic cleansing* – *purificare etnică*.

civilii au fugit, lăsând în urmă atât propria agoniseală, cât, mai ales, o civilizație pe care o ridicaseră vreme de două milenii și jumătate.

După ce au recucerit Istanbulul, trupele kemaliste s-au îndreptat spre Tracia. Prin intermediul Franței, grecii au semnat *Armistițiul de la Mudanya*, la 11 octombrie 1922. Aliații au părăsit Constantinopolul, iar Mustafa Kemal a proclamat *Republica Turcă* în noua capitală a statului, Ankara.

Tratatul de la Lausanne, semnat în iulie 1923, l-a înlocuit pe cel de la Sèvres. Tratatul consfințește o premieră în istoria relațiilor internaționale – acceptarea schimbului de populație între două state, cu toate traumele aferente, pentru a se preîntâmpina viitoare conflicte bazate pe revendicări de ordin național și etnic. În realitate, dramele personale și colective legate de procesul dezrădăcinării au fost incomensurabile și greu de cuantificat pe moment. Au fost strămutați, pe baza criteriului religios și etnic, aproape două milioane de indivizi: ortodocșii au plecat din Anatolia, albanezii musulmani au părăsit Epirul și Macedonia grecească. Au rămas pe loc circa o sută de mii de musulmani (turci și *pomaci*) în partea greacă a Traciei Orientale¹⁰, precum și grecii din regiunea Istanbulului, aproximativ în același număr. Patriarhia Ortodoxă și-a menținut, la rândul ei, scaunul la Constantinopol. Nu au existat despăgubiri de război.

Pe lângă strămutarea populației, Grecia s-a confruntat cu un uriaș val de refugiați; celor din Anatolia li se vor adăuga grecii din nordul Mării Negre, fugiți din calea bolșevicilor și a Războiului civil din Rusia, precum și cei din sudul Bulgariei și din Macedonia sârbească, amenințați de gherilele teroriste din organizația *ORIM* – în total, aproape un milion și jumătate de suflete.

Refugiații au adus cu sine, pe lângă dramele personale, problemele inerente integrării într-o societate pesimistă și debusolată după „aventura anatoliană” și tot mai puțin dispusă la noi acte de patriotism. Familiile sunt dezbinat și în imposibilitate de a se întreține pe cont propriu, mulți greci sosiți din *diaspora* nu știu limba greacă standard - fiind vorbitori de dialect, ori de limbă rusă sau turcă - transformându-se în victime sigure ale diverselor prejudecăți. O parte consistentă s-a așezat în Macedonia și Tracia, după cum foarte mulți dintre aceștia au devenit proletari ai cartierelor mizere de la periferiile Atenei, Pireului sau Salonicului¹¹.

¹⁰ Orașele Xanthi, Alexandroupolis și Komotini din Tracia grecească posedă și astăzi o semnificativă minoritate turcă.

¹¹ Mulți refugiați s-au înscris în *KKE – Partidul Comunist Grec*, fondat în anul 1921.

Manifestare politică de pronunțată emergență națională și etnocentristă *Megali Idea* a reprezentat curentul politic definitoriu al Greciei moderne. Pe parcursul unui secol întreg, dar mai cu seamă în preajma Primului război mondial, *Marea Idee* a reușit să compenseze toate neîmplinirile și lipsa de performanță specifică atât grecilor, cât și tuturor societăților balcanice. Clivajului dintre trecutul ilustru al elenismului clasic - abil întreținut de un Occident tentat din ce în ce mai mult să renunțe la vechea „ordine otomană” în favoarea spiritului juvenil și proaspăt al societății ateniene, dornice de reafirmare identitară - și impotența funciară a prezentului, grecii i-au opus un ideal: *Grecia Mare*.

Ca în orice ideal, durata și avatarurile atingerii lui au fost anevoioase. Ceea ce caracterizează însă specificul grecesc al *Marii Idei* este „naturaletă”. Nimic nu i-a împiedicat pe urmașii vechii Elade să creadă cu obstinație că ei sunt urmașii îndrituiți ai spiritului clasic, chemat să redea Greciei măreția de odinioară. *Diaspora* bogată și prosperă a întreținut constant acest sentiment. Etapă cu etapă, Grecia și-a redobândit vechile teritorii, chiar dacă acestea au fost obținute, uneori, cu prețul disprețului față de popoarele vecine.

Speculând conjunctura favorabilă prilejuită de războaiele balcanice, dar și de deznodământul *Marelui Război*, Grecia și-a depășit atât propriile limite, cât și capacitatea de a gestiona succesul. Așezată între hotare rezonabile, Grecia a dorit să devină o *putere balcanică*. Învinsă, Grecia a redevenit, la sfârșitul războiului, o țară cu probleme. Soluția rezolvării lor a fost, ca și în cazul celorlalte state balcanice, una singură: derapajul spre autoritarism, dictatură și paternalism, în numele prezervării *interesului național*.

II. MIȘCĂRI NAȚIONALIST-EXTREMISTE

O.R.I.M.

Organizația Revoluționară Internă Macedoneană – ORIM - a reprezentat, pe parcursul perioadei interbelice, una dintre cele mai temute mișcări teroriste din Europa de Sud-Est.

Originile acesteia¹² se regăsesc la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ea a fost înființată în anul 1893, la Salonic,¹³ de un grup de revoluționari și anarhiști de origine bulgară, având drept deviză sloganul *Macedonia pentru macedoneni !* Inițiatorii organizației au fost Hristo Tatarčev, Petar Arsov, Anton Dimitrov și Ivan Hadjinikolov, toți aceștia fiind animați de idealul unei Macedonii slave libere și independente, emancipată de sub ocupația otomană. Organizația va purta, succesiv, mai multe denumiri – *Comitetul revoluționar bulgaro-macedonean*, *Organizația secretă revoluționară macedoneană* - pentru a se opri, în 1920, la numele consacrat, *ORIM*, sub care este cunoscută în istoriografie până astăzi.

Deși înființată la Salonic, mișcarea s-a constituit din capul locului ca o organizație care viza fățiș aspirațiile macedo-slavilor spre emancipare. Aceasta a acumulat efervescență în discursul politic și în acțiunea paramilitară, concomitent cu eforturile de cristalizare a unei conștiințe naționale specifice - funciar diferită atât de aceea a bulgarilor, cât, mai ales, de aceea a sârbilor. În coliziune repetată cu programul național grecesc al *Marii Idei* – elenii considerând că numele vechii provincii a lui Filip cel Mare și a lui Alexandru Macedon a fost „uzurpat” – organizația va avea ca inamic declarat *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor*, perceput ca o extindere mascată a Serbiei în Balcani.

Odată cu anexarea, în 1913, a părții de nord a Macedoniei la Serbia și a zonei meridionale la statul grec, Bulgaria s-a transformat în „pol” de atracție pentru organizație, în sensul redirecționării eforturilor acesteia pentru integrarea Macedoniei slave în statul bulgar.

Reconfirmarea, în acord cu prevederile *Tratatului de la Neuilly-sur-Seine*, din noiembrie 1919, a *statu-quo*-ului teritorial din 1913 a inițiat ofensiva organizației împotriva intereselor

¹² Întrucât s-a manifestat pe teritoriul Macedoniei slavofone, în părțile bulgară și sârbă ale acesteia, ea este cunoscută sub numele de *VMRO / BMPO: Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija / Внатрешна Македонска Революционерна Организација* sau *IMRO*, conform istoriografiei de limbă engleză: *Internal Macedonian Revolutionary Organization*.

¹³ Conform altor surse, bazele mișcării au fost puse în orașul Štip, din partea central-estică a Macedoniei de astăzi.

sârbe din regiune, ulterior și din Europa. *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor* devine, astfel, principalul inamic al mișcării, împotriva acestuia fiind declanșate cele mai multe dintre acțiunile teroriste ale perioadei.

La începutul activității sale, *ORIM* a căutat să grupeze în jurul ei pătura mijlocie și relativ educată a *iredentei* bulgaro-macedonene din Salonic și *vilayetul* Edirne/Adrianopole. Beneficiind de susținere materială și logistică, *Comitetul revoluționar bulgaro-macedonean* și-a concentrat atenția asupra încercărilor de coagulare a nemulțumirilor populației față de regulile otomane, extrem de opresive față de orice mișcare centrifugă, încercând, totodată, să-i apropie „cauzei” atât pe aromâni, cât și pe unii dintre greci. Scopul era obținerea unei autonomii pronunțate a regiunii de la nordul Mării Egee, ca o premisă a constituirii unui nucleu teritorial și instituțional macedo-slav.

La acest nivel, cele mai multe dintre eforturi au fost concentrate pe propagandă, foarte activă local, dar manifestă și în afara regiunii Balcanilor, mai cu seamă în orașele importante din Franța, Elveția și Imperiul Rus. Capacitatea de organizare a membrilor grupării - susținută de fondurile bănești ale cotizanților, recrutați, cu precădere, din rândul comercianților – a fost elocventă. La începutul secolului al XX-lea, *Comitetul* a reușit să pună la punct o veritabilă rețea de organizații teritoriale disipate în regiunea Adrianopolelui și a Salonicului, precum și în orașele Skopje, Štip, Bitola, Kumanovo, Veles și Resen, cu preponderență etnică macedo-slavă. Aceste nuclee erau concentrate cu precădere în jurul școlilor și a bisericilor și îi aveau drept „lideri conspirativi” pe învățătorii și preoții de aici.

Este semnificativ fenomenul potrivit căruia mulți dintre șefii locali erau, de fapt, bulgari, adeseori refractari în asumarea unor presupuse diferențe dintre ei și macedonenii slavi. Tacit, aceștia au încercat să redirecționeze valul contestatar anti-turcesc spre interesele *iredentei* bulgare, considerând că „macedonenii” nu au nici forța, nici temeiul istoric pentru a confisca o mișcare în folosul propriei comunități, insignifiantă din punct de vedere politic și aproape deloc cunoscută în marile cancelarii europene.

Primele represalii ale autorităților otomane împotriva militanților macedo-slavi au avut loc în 1897 și au fost de o duritate exemplară. Drept urmare, din acest moment mișcarea se transformă într-una de *gherilă*, cu un pronunțat caracter paramilitar și care va pune pe primul plan violența ca „mod de exprimare politică”.

Departate de a mai avea resorturi „naționale”, mesajul *iredentei* macedonene a fost confiscat de cele trei state interesate în alungarea completă a Turciei Otomane de pe continent: Serbia, Grecia și Bulgaria. Aripa „pro-bulgară” a fost acaparată de guvernele de la

Sofia în interes propriu, în timp ce Belgradul și Atena au întreținut cu bani și arme propriile facțiuni, intitulate, la rândul lor, „macedonene”.

Rezultatul conflictului balcanic din 1912-1913 a schimbat profund harta regiunii. El a dus la izgonirea Turciei din sud-estul Europei și la partajarea fostului *vilayet* macedonean între greci și sârbi, urmărindu-se criteriul lingvistic, respectiv aria de folosire a limbii elene, respectiv a idiomului slavo-macedonean¹⁴. O foarte mică parte va reveni și Bulgariei. Este vorba de regiunea Pirin, din jurul orașelor Petrić și Blagoevgrad, aflate în proximitatea graniței cu Grecia și Serbia.

După încheierea Războaielor balcanice, aripa radicală a mișcării și-a stabilit „cartierul general” pe teritoriul bulgar, unde a beneficiat de sprijinul fățiș al guvernelor de la Sofia, care au văzut în organizație un instrument eficient în continuarea ambițiosului program de constituire a *Bulgariei Mari*. *ORIM* este condusă acum de către Todor Aleksandrov, exponent al naționalismului-extremist macedo-bulgar, din ce în ce mai preocupat de canalizarea acțiunilor mișcării spre atacarea intereselor grecești și sârbe din regiunile atribuite celor două state prin *Pacea de la București*.

Încheierea Primului război mondial a plasat Bulgaria de partea învinșilor. Umilința simțită de naționaliști a fost întreținută de prevederile *Tratatului de la Neuilly*, gruparea teroristă căutând să fructifice la maximum și în propriul avantaj politic starea de spirit proastă a populației bulgare, alimentată constant de propaganda oficială. În anul 1920, vechiul *Comitet Revoluționar* își schimbă numele în *Organizația Revoluționară Internă Macedoneană* – *ORIM*, titulatură sub care va fi cunoscută de acum înainte în toată regiunea balcanică. Ea a fost „secondată” de *ORID* – *Organizația Revoluționară Internă Dobrogeană* - ale cărei baze fuseseră puse în timpul războiului mondial la Babadag și al cărei țel era unirea cu statul bulgar a întregului ținut al Dobrogei.

Cele două organizații teroriste și-au făcut cu rapiditate cunoscute obiectivele. Ambele s-au bazat pe acțiunile bandelor de *comitagi*¹⁵, al căror scop principal era incursiunea rapidă peste granița de stat, în ideea inducerii sentimentului de teroare și nesiguranță asupra populației civile trăitoare în regiunile limitrofe frontierei cu Bulgaria.

¹⁴ Acest idiom a fost considerat la Belgrad ca fiind o simplă variantă regională a limbii sârbe, iar la Sofia drept un dialect bulgar. Cele mai autorizate cercetări au acreditat teza potrivit căreia „macedoneana” este puntea de legătură dintre limbile sârbă și bulgară. Limba a devenit oficială în perioada titoistă, când Macedonia a fost declarată republică a federației iugoslave.

¹⁵ În cartea *Analiza spectrală a Europei*, Hermann Keyserling vorbește despre existența unui „spirit comitagi”, specific tuturor păturilor sociale bulgare, indiferent de profilul educațional al acestora. Dincolo de „exagerarea stilistică”, transpare finețea constatării, chiar dacă aceasta are în vedere anii interbelici.

În 1923, *ORIM* a lansat cel mai sângeros atac de la schimbarea numelui mișcării. Ținta vizată a fost primul ministru bulgar, Aleksandar Stamboliski. Stamboliski, liderul partidului agrarian, a devenit, în 1919, prim ministru al Bulgariei. Dincolo de crezul său politic, Stamboliski s-a făcut „vinovat”, în viziunea *ORIM*, de un „păcat politic” capital: semnarea *Tratatului de la Neuilly*, la 27 noiembrie 1919, prin care Bulgaria a consimțit asupra noului ei statut în Europa. Confruntat atât cu sindromul „țării înfrânte”, cât și cu perspectiva unei politici externe care urma să fie „contabilizată” de la Geneva, privit cu „superioritate” de vecinii greci, români și sârbi, aflați la sfârșitul războiului de partea învingătorilor, confruntat cu exodul etnicilor greci și turci spre țările de origine, guvernul lui Aleksandar Stamboliski a întrunit, în viziunea *ORIM*, toate caracteristicile unui „guvern de trădare națională”.

Din aceste motive, lui Stamboliski i-au fost reproșate toate eșecurile societății bulgare: o țară cu o pătură mijlocie sărăcită de efortul de război, cu un cler tradiționalist și filorus nemulțumit de secularizarea proprietăților mănăstirești, cu un corp ofițeresc revoltat atât de politica conciliatoristă față de Belgrad, cu care Sofia a semnat „infamul” *Tratat de la Niș* din 1923¹⁶, cât și de înlăturarea simpatizanților *Organizației Revoluționare Interne Macedonene* din armată. Aleksandar Stamboliski a sfârșit prin a fi asasinat de gherilele *ORIM*, convinse de justetea cauzei lor. Asasinatul a purtat „pecetea” grupării: tăierea mâinii drepte¹⁷.

Potrivit informațiilor epocii, până în anul 1930 au fost consemnate peste 60 de atacuri teroriste majore care au avut în vedere statul iugoslav. Au fost vizate pichete de frontieră, cazărmi, posturi de poliție, depozite militare și poduri, fiind asasinați peste 1.000 de funcționari ai regimului iugoslav din regiunile de graniță. Scopul principal al acestor acțiuni a fost *internaționalizarea* problemei macedonene.

La sfârșitul deceniului al treilea, *ORIM* a intrat în contact cu mișcarea secesionistă croată *Ustaša*. Întrucât ambele organizații paramilitare aveau ca țel dezmembrarea Iugoslaviei, colaborarea dintre cele două grupări s-a realizat în mod firesc. După asasinarea regelui Alexandru Karadjordjević la Marsilia¹⁸, în 1934, guvernul bulgar a fost nevoit, sub presiune internațională, să ia măsuri radicale împotriva *ORIM*, a cărei implicare în atentat a fost dovedită. Mișcarea *ORIM* este dezavuată oficial, iar bazele sale de antrenament și de aprovizionare au fost distruse.

¹⁶ Bulgaria a recunoscut prin tratatul bilateral cu *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor* apartenența regiunilor Caribrod, Bosilegrad și Strumica, cu majoritate etnică bulgară, la statul iugoslav.

¹⁷ În simbolistica *ORIM* tăierea mâinii drepte a lui Stamboliski a reprezentat o parte a pedepsei, pentru semnarea *Tratatului de la Niș* cu sârbii.

¹⁸ Asasinatul a fost executat de Vlado Černozevski, șoferul personal al șefului *ORIM*.

În perioada comunistă, Bulgaria și Iugoslavia nu au permis activități iredentiste pe teritoriul propriilor state. Începând cu anul 1991, când germeii dezintegrării au prins rădăcini în spațiul sud-slav, mulți dintre corifeii naționalismului macedonean s-au reîntors pe teritoriul fostei republici iugoslave pentru a promova cauza *ORIM*. Susținuți de o parte consistentă a populației, aceștia au reînființat organizația la Skopje, în 1990, debarasând-o de vechile practici. Ea și-a radicalizat discursul în momentul în care guvernul de la Atena a refuzat să recunoască, în 1992, numele de „Macedonia” pentru vechea republică iugoslavă, grecii considerând că acesta uzurpă un patronim aparținător spațiului de cultură și civilizație grec.

Noua *ORIM*¹⁹ are încă o pondere însemnată în structurile politice ale Macedoniei post-iugoslave, discursul ei fiind unul etnicist. Deși nu este un partid puternic, unul din președinții Macedoniei – Boris Trajkovski - a fost adus la putere în anul 1999 cu sprijinul politic nemijlocit al *ORIM*, al cărui candidat a și fost. Moartea sa prematură, survenită în urma unui accident aviatic, în anul 2004, nu a făcut decât să întărească „emoțional” imaginea acestei organizații, prezentă manifest pe scena politică a Balcanilor în ultimul secol.²⁰

Organizația Ustaša

Mișcarea teroristă cunoscută sub numele de *Ustaša* a reprezentat a doua formă de coagulare a forțelor extremist-naționaliste din Peninsula Balcanică de după încheierea Primului război mondial, fiind corelată cu aspirația majorității populației croate spre autonomie, ulterior spre independență.

Originile acestei mișcări sunt plasate la începutul deceniului al treilea al secolului XX, odată cu apariția disputei dintre *centralism* și *federalism* de pe scena politică iugoslavă. Odată cu votarea primei Constituții a Regatului, la 28 iunie 1921, a fost impus în statul sârbo-croato-sloven *principiul centralist*, susținut și îmbrățișat cu entuziasm de toate forțele politice sârbe. Conform acestuia, statul - deși multinațional - urma a fi unul riguros centralizat, prin „topirea” oricăror particularități istorice, etnice sau lingvistice existente pe teritoriul țării; cvasidominația politică a Serbiei era ilustrată și prin prezența în fruntea statului iugoslav a dinastiei de Karadjordjević.

¹⁹ Partidul se numește astăzi *Organizația Revoluționară Internă Macedoneană – Partidul Democrat pentru Unitatea Națională Macedoneană / Vnatrešno Makedonska Revolucionerna Organizacija – Demokratska Partija za Makedonsko Narodno Edinstvo*. Se descrie pe sine ca un partid creștin-democrat, partizan al integrării Macedoniei în structurile europene și nord-atlantice.

²⁰ O aripă distinctă a *ORIM* a fost revitalizată și în Bulgaria, în anii `90, sub numele de *Organizația Revoluționară Internă Macedoneană - Mișcarea Națională Bulgară*. Scopul acesteia este afirmarea și recunoașterea internațională completă a independenței Macedoniei, precum și apărarea integrității sale teritoriale. Totodată, în opinia grupării macedo-slavii sunt, de fapt, bulgari. Bazinul electoral se află tot în regiunea Petrić-Blagoevgrad, din zona munților Pirin.

Triumful politic al sârbilor, întărit prin Constituție²¹, a fost numai aparent. În realitate, acesta a dat naștere unor mișcări cu vădită tentă centrifugă, care au alimentat atât separatismul „la lumina zilei”, susținut pe cale parlamentară, cât și organizațiile radicale subversive, decise să lupte pentru emanciparea Croației pe căi violente.

Evenimentul care a propulsat în activitate *Mișcarea ustașă* a fost reprezentat de asasinarea, în 1928, în Parlamentul de la Belgrad, a șefului Partidului Țărănesc Croat, Stjepan Radić. Perceput ca liderul de necontestat al mișcării separatiste croate, Radić a militat încă de la înființarea regatului iugoslav pentru diminuarea hegemoniei sârbești asupra statului multinațional, dar prin mijloace politice. Incendiarele sale discursuri au dus la inflamarea sentimentelor naționaliste ale sârbilor, ele culminând cu împușcarea liderului croat în plin parlament, de către deputatul ultranaționalist muntegorean Puniša Rašić. Urmarea acestui eveniment a fost reprezentată de proclamarea *Legii marțiale*, la 6 ianuarie 1929.

La 29 ianuarie 1929 regele Alexandru instaurează *dictatura personală*. Statul primește o nouă denumire – *Regatul Iugoslaviei* – partidele politice și parlamentul sunt desființate, ambele instituții fiind găsite „responsabile” pentru degradarea accentuată a formulei statale de la 1918. Regimul de la 29 ianuarie 1929 a instaurat un *stat polițienesc*, ale cărui instituții au început pedepsirea tuturor acelor găsiți vinovați de încercările de dezintegrare a regatului multinațional. Noua politică internă promovată de la Belgrad a vizat, cu precădere, politicienii din teritoriile foste austro-ungare: croați, sloveni și musulmani bosniaci, fiind arestați inclusiv doi dintre artizanii unirii cu Serbia: croatul Ante Trumbić și slovenul Anton Korošec. Aceste măsuri extreme, dublate de înființarea unui singur partid agreat de autorități, dar hibrid și artificial prin însăși natura sa – *Partidul Național Iugoslav* - au fost de natură să adâncească clivajul dintre viziunea sârbă și cea croată asupra evoluției Iugoslaviei.

Cel care a pus bazele organizației a fost Ante Pavelić. S-a născut în anul 1889, într-un mic sat croat din Bosnia-Herțegovina, Bradina. De tânăr s-a mutat la Zagreb, cu intenția de a urma cursurile Facultății de drept. Pentru Ante Pavelić, crearea statului sârbo-croato-sloven la 1 decembrie 1918 a însemnat „ocuparea” teritoriilor sud-slave foste austro-ungare de către armata și oligarhia sârbă de la Belgrad. Nuanțele nu-și găsesc rostul în gândirea lui Pavelić, iar existența presupusului *filon comun* al tuturor iugoslavilor i se pare o utopie, susținută numai din calcule geopolitice de Franța și Anglia.

²¹ Aceasta a fost votată în ziua de 28 iunie – comemorarea bătăliei de la Kosovopolje, din anul 1389. Semnificația datei este una importantă, deoarece a marcat, simbolic, triumful punctului de vedere sârbesc pe scena politică iugoslavă.

Caracterul profund „rebel” al gândirii și atitudinilor politice ale lui Ante Pavelić este ilustrat cu prisosință și de repetatele „coliziuni verbale” cu membrii marcanți ai principalelor partide politice croate, văzute de acesta ca impotente politic și incapabile să susțină cu tărie cauza independenței poporului croat față de Serbia. Această percepție l-a determinat pe Ante Pavelić să stabilească legături solide atât cu emigrația croată de la Viena și Budapesta, cât și cu reprezentanții *ORIM* din Bulgaria și din Macedonia sârbă. În 1927 i-a reprezentat ca avocat pe câțiva dintre membrii grupării, al căror proces pentru activități teroriste s-a judecat la Skopje.

Asasinarea lui Stjepan Radić, urmată, în 1929, de instaurarea dictaturii regelui Alexandru, l-au transformat pe Ante Pavelić în *persona non-grata* pentru statul iugoslav. Odată cu Pavelić au plecat în exil și principalii săi acoliți, Gustav Perček și Branimir Jelić. La 20 aprilie 1929, Pavelić a semnat *Declarația de la Sofia*, împreună cu membrii marcanți ai *ORIM*, prin care aceștia solicitau intensificarea activității în vederea apărării „drepturilor politice și naționale” și pentru „completa independență a Croației și Macedoniei față de Iugoslavia”. Urmare a acestui eveniment, la 17 iulie 1929 Curtea Marțială de la Belgrad i-a condamnat la moarte, în contumacie, pe Ante Pavelić și pe Gustav Perček.

În ianuarie 1932 Ante Pavelić a înființat Mișcarea *Ustaša*²², al cărei cartier general a fost stabilit, urmare a acceptului tacit al autorităților mussoliniene, pe teritoriul italian, lângă orașul Brescia.

Caracterul radical al organizației rezidă din profunda sa ostilitate față de statul iugoslav. Ea a fost atât de vizibilă, încât la scurtă vreme de la înființarea sa unități paramilitare ustașe au plănuțit, în vara anului 1933, traversarea Mării Adriatice cu ambarcațiuni rapide pentru a lua cu asalt litoralul Dalmației în vederea „eliberării Croației”. Eșecul acțiunii l-a determinat pe Ante Pavelić să se orienteze spre o lovitură de mari proporții: asasinarea regelui Alexandru, simbolul opresiunii sârbilor asupra celorlalte popoare iugoslave.

Deși colaterală, implicarea ustașilor în atentatul de la Marsilia, din 9 octombrie 1934, căruia i-au căzut victime atât regele Alexandru, cât și ministrul de externe francez Louis Barthou, a fost de natură să atragă atenția asupra adevăratului caracter al acestei mișcări: *terorismul de stat*. La presiunea Franței și a Iugoslaviei, Ante Pavelić a fost arestat la Torino

²² Cuvântul *ustaša* provine din verbul sârbo-croat *ustati*, care înseamnă „a se răscula”, „a se răzvrăți”. Prin extensie, *ustaša* înseamnă „insurecție”, „rebeliune”, deci o mișcare insurgentă. Acest termen a mai fost folosit și pentru desemnarea rebelilor sârbi din Bosnia-Herțegovina din perioada răscoalei antiotomane din 1875. Pentru perioada interbelică termenul a căpătat conotația de „fascist”, a cărei ilustrare a fost confirmată între anii 1941 și 1944.

și întemnițat pentru scurtă vreme (octombrie 1934-martie 1936), după care a fost eliberat de către autoritățile italiene.

Semnarea *Pactului italo-iugoslav*, în 1937, a reprezentat, pentru moment, slăbirea potențialului distructiv al mișcării ustașe, mulți dintre liderii organizației fiind extrădați și judecați pe teritoriul iugoslav. Încercările de lichidare a organizației au avut ca efect imediat creșterea gradului de simpatie al acesteia în rândurile populației croate din Iugoslavia, mai ales printre tinerii elevi de liceu și studenți.

La 6 aprilie 1941, Germania a invadat Iugoslavia. Statul multinațional al slavilor de sud și-a încetat existența. La 14 aprilie, pe teritoriul Croației, Dalmației, al părții răsăritene a Bosniei-Herțegovina, precum și în partea occidentală a Vojvodinei sârbe a fost proclamat *Statul Independent Croat / Nezavisna Država Hrvatska*, al cărui conducător / poglavnik devine Ante Pavelić.

Ideologia „statului-marionetă” ustaș a fost de sorginte fascistă, rasistă, xenofobă și mistico-religioasă, scopul ei fundamental fiind întemeierea unei Croații „purificate” din punct de vedere etnic. Principalul obstacol în calea acestui deziderat l-a reprezentat existența populațiilor *non-croate*²³ trăitoare pe teritoriul acestei entități: sârbii, evreii și țiganii, niciuna dintre aceste etnii neîndeplinind cel puțin una dintre „condițiile” necesare pentru a demonstra „meritul” apartenenței la noul stat.²⁴

De o situație specială a beneficiat populația slavă de religie islamică din Bosnia-Herțegovina. În opinia autorităților de la Zagreb, musulmanii nu erau altceva decât „croați mărturisitori ai Islamului”. Nefiind persecutați, o parte consistentă a acestora s-a raliat politicii ustașe de purificare etnică, participând activ la acțiunile de masacrare a populației civile sârbe din Bosnia.

În ceea ce privește simbolurile, acestea au căutat să reflecte, cât mai fidel, specificul noului regim politic. Drapelul roșu-alb-albastru, care conține în centru stema statului – scutul în formă de *tablă de șah* cu pătrățele albe și roșii – are înscrisă în partea superioară litera **U**, care simbolizează numele mișcării ustașe. Moneda națională a fost botezată *kuna*²⁵, iar salutul

²³ Populația de origine maghiară de pe teritoriul *Statului Independent Croat* nu a făcut obiectul deportărilor sau al exterminării, excepție făcând cazurile celor afiliați la doctrina comunistă.

²⁴ Deviza sub care au acționat ustașii pe teritoriul statului fascist croat în perioada 1941-1944 a fost sintetizată în expresia „Convertește, expulzează, ucide!”

²⁵ Europeanii le-au reproșat croaților, în 1992, faptul că noul stat independent a repus în circulație parțial vechile simboluri ale regimului ustaș: drapelul, stema și moneda. Acestea sunt în vigoare și astăzi.

obligatoriu între cetățeni devine *Za Dom ! / Pentru Patrie !* urmat de răspunsul *Spremni ! / Suntem gata !*²⁶

Deși regimul lui Pavelić nu a fost recunoscut oficial de Vatican, *Sfântul Scaun* a tolerat abuzurile și atrocitățile comise în Croația. Astfel, la scurtă vreme de la preluarea puterii, Ante Pavelić a fost primit în audiență privată de către Papa Pius al XII-lea, un gest pentru care Suveranul Pontif a fost vehement condamnat; totodată, Vaticanul și-a menținut *Nunțiatura* de la Zagreb pe toată durata războiului.

Sub oblăduirea *Oficiului pentru distrugerea bisericilor ortodoxe*, înființat în vara anului 1941, o serie de prelați catolici au susținut în mod activ trupele ustașe în demersurile acestora privind demolarea a sute de lăcașe de cult ortodox și de convertire a populației sârbe, prin forță, la catolicism. Este și cazul călugărului Miroslav Filipović, care a participat, împreună cu unități paramilitare ustașe, la masacrul din 6 februarie 1942 comis asupra sârbilor din această localitate. Miroslav Filipović a fost numit gardian șef al lagărului de exterminare de la Jasenovac, unde a fost cunoscut sub numele de *Fra Sotona / Fratele Satana*. Atunci când a fost spânzurat pentru crime de război, încă purta rasa călugărească.²⁷

După capitularea Germaniei naziste, o bună parte dintre membrii trupelor paramilitare ustașe, precum și colaboratorii și simpatizanții regimului lui Ante Pavelić, au fost arestați, judecați și executați de partizanii lui Tito.

Pe parcursul lunii mai a anului 1945, numeroși funcționari ai vechiului regim au încercat să se refugieze în Austria. Aceștia au fost capturați de partizani chiar pe frontieră, fiind executați sumar. Pavelić a reușit să scape²⁸, ascunzându-se pentru câteva luni în Austria. Ulterior, Ante Pavelić a ajuns la Buenos Aires, unde a primit funcția de *Consilier pentru securitate* al președintelui argentinian Juan Péron. Amenințat cu extrădarea, Pavelić s-a refugiat în Spania, unde s-a bucurat de sprijinul necondiționat al regimului dictatorial al lui Franco. A murit în 1959.

²⁶ Unele ipoteze acreditează ideea potrivit căreia această formă de salut a fost impusă în secolul al XIX-lea de către banul Croației, Josip Jelačić, ea fiind ulterior „confiscată” de regimul ustaș.

²⁷ Cardinalul Alois Stepinac, arhiepiscop de Zagreb pe toată durata războiului, a fost la rândul său condamnat de autoritățile titoiste pentru crime de război. El a susținut că nu a fost implicat în nici un masacru și a ajutat victimele terorii ustașe. În anul 1998 a fost *beatificat* de Vatican.

²⁸ Fără a avea probe limpezi, unii istorici sârbi au acreditat ideea potrivit căreia lui Pavelić i s-a ușurat fuga la ordinul lui Tito, care era mai interesat de capturarea, judecarea și executarea comandantului trupelor sârbe regaliste, colonelul Draža Mihailović. În 1946 acesta a fost executat la Belgrad.

III. LIDERI POLITICI

Elefterios Venizelos

Prin contribuția adusă la redeșteptarea spiritului național modern grec, Elefterios Venizelos a fost, în opinia majorității istoricilor, cel mai semnificativ om politic al Greciei contemporane.

Elefterios Venizelos s-a născut în anul 1864, la Mournies, o mică localitate din insula Creta. Atras de timpuriu de viața politică, s-a îndreptat spre capitala Greciei, pentru a urma cursurile Facultății de drept. Ca licențiat, Venizelos a revenit în Creta, aflată sub administrația Imperiului Otoman, unde a fost ales membru al Adunării locale, ca reprezentant al Partidului Liberal. Din această perioadă datează și primele sale luări de poziție împotriva dominației turcești din Creta.

Pentru Elefterios Venizelos, programul național al *Marii Idei* devine și idealul său personal, afirmarea politică sosind relativ repede. În anul 1896 cretanii se răscoală împotriva dominației otomane, iar Venizelos, în calitate de lider al Partidului Liberal, dobândește un rol primordial în lupta antiotomană, devenind conducătorul unui important contingent de insurgenți greci. Deși înfrântă, mișcarea insurecțională din Creta și-a atins scopurile minimale, mai ales în ceea ce privește *internaționalizarea* problemei cretane, *recte* a celei grecești.

Sub presiunea corpurilor navale expediționare britanice - la care s-au raliat și cele italiene - și care au exercitat acțiuni de intimidare asupra garnizoanei otomane din insulă, Turcia a fost obligată să acorde o autonomie substanțială Cretei. În anul 1897, la insistența puterilor europene, prințul George al Greciei a fost desemnat în calitate de *Înalt Reprezentant* al insulei, iar Elefterios Venizelos a fost numit consilier pe probleme juridice al Prințului.

În anul 1909, Elefterios Venizelos se mută la Atena. În plină criză politică, declanșată de acțiunea unui grup de ofițeri care solicitau reforme de substanță, participă la alegerile din august 1910. Este ales membru al Parlamentului, ocazie cu care pune bazele proprii sale formațiuni politice, *Partidului Liberal Grec*.

În octombrie 1910 Venizelos devine prim ministru al Greciei și formează un nou guvern, decis să pună în aplicare reformele politice, economice, financiare și sociale cerute de

o consistentă parte a elitei ateniene, precum și de populație. Ca prim ministru, Elefterios Venizelos a acordat o atenție susținută echilibrării balanței comerciale și a finanțelor statului, grav afectate de corupția endemică, a acționat hotărât în vederea dotării armatei și flotei cu armament modern și pentru crearea unui corp ofițeresc bine instruit și echipat. Și-a atras susținerea unui sprijin popular masiv, care s-a dovedit util la noile „provocări” pe care statul grec la avea în față, odată cu declanșarea crizei balcanice din 1912-1913.

Războaiele balcanice au reprezentat pentru Grecia, ca și pentru Venizelos însuși, un „triumf național”. Prin *Pacea de la București*, semnată la 10 august 1913, statul elen și-a mărit considerabil teritoriul și populația, prin încorporarea nordului Thesaliei, a Macedoniei, a Traciei Occidentale, a Epirului, a insulei Creta, precum și a unei bune părți din Arhipelagul egeean. Cu Venizelos prim ministru, Grecia a dus la îndeplinire cea mai mare parte a programului național al *Marii Idei*. Cu toate acestea, trei milioane de greci continuau să trăiască pe teritoriul Imperiului Otoman, cu precădere pe litoralul apusean al Asiei Mici.

Diferențele de abordare asupra unor importante chestiuni de politică externă l-au adus pe primul ministru în conflict repetat cu regele Constantin. În timp ce acesta își dorea o Grece neutră, care să se „bucure” de achizițiile teritoriale din 1913, Elefterios Venizelos a mizat pe alianța cu Franța și Anglia, prezumat învingătoare ale *Marelui Război*.

Polemica dintre rege și primul ministru a dus la două demisii ale celui din urmă, care s-au concretizat în ceea ce s-a numit *Marea schismă*, ale cărei consecințe au fost transferate atât la nivelul opiniei publice, cât și al forțelor militare²⁹. După exilarea lui Constantin, în mai 1917, Venizelos s-a reîntors la Atena, de unde a hotărât alianța deplină cu puterile Antantei, reușind să pună capăt și divizării opțiunilor armatei.

Sfârșitul Primului război mondial a găsit Grecia de partea puterilor învingătoare și pe Elefterios Venizelos ca reprezentant al acesteia la *Conferința de Pace*. În această calitate, a semnat tratatele de la Neuilly-sur-Seine, cu Bulgaria (27 noiembrie 1919) și de la Sèvres, cu Turcia (10 august 1920), prin care Grecia urma să controleze atât Tracia Orientală – cu excepția Constantinopolului – cât și regiunea orașului Smirna / Izmir, situată pe litoralul occidental al Anatoliei.

În pofida triumfului diplomatic, Venizelos a fost ținta unei încercări de asasinat, comisă pe peronul gării Lyon din Paris de un adept fanatic al ex-regelui Constantin. Atentatul nu și-a atins scopul, dar convalescența îndelungată l-a ținut departe de evenimentele politice din

²⁹ În 1916 Elefterios Venizelos, susținut de o parte a armatei, a înființat la Salonic *Guvernul Provizoriu al Apărării Naționale*, care și-a extins autoritatea asupra nordului Greciei cât și a insulelor din arhipelagul Mării Egee.

Grecia. Alegerile din noiembrie 1920 au fost pierdute de Partidul Liberal, spre marea deziluzie a populației grecești din Asia Mică, implicată direct în războiul cu Turcia, dar și a lui Venizelos însuși, care părăsește Grecia într-un exil autoimpus.

Catastrofa militară din Anatolia, concretizată în pierderea războiului cu Turcia și de semnarea *Trataului de la Lausanne*, la 24 iulie 1923, a avut efecte devastatoare asupra scenei politice de la Atena. Lipsită de un lider de anvergură, clasa politică elenă a eșuat în anarhie și spirit vindicativ. Fostul prim ministru, Dimitrios Gounaris, a fost judecat și executat pentru pierderea războiului și pentru „înaltă trădare”, iar societatea greacă s-a divizat între *inamicii* și *partizanii* liniei politice a lui Venizelos. Armata devine, la rândul ei, un arbitru important al vieții politice, fiind implicată în mod direct în succesive lovituri de stat care își pun amprenta asupra scenei politice elene de după eșecul militar din Anatolia. În lunile ianuarie-februarie 1924 Elefterios Venizelos redevine, pentru foarte puțin timp, prim ministru, dar „debarcarea” sa îi va provoca un nou exil.

La 25 martie 1924 Grecia se proclamă *republică*, act confirmat prin plebiscitul din 13 aprilie 1924. Schimbarea formei de guvernământ nu a adus cu sine și stabilitate guvernamentală. Până în anul 1928 au fost înlăturați din funcție zece șefi de guvern, respectiv doi președinți, pe fondul inițierii a zece lovituri de stat.

Denumiți și *perioada neagră*, anii 20 se circumscriu unei singure cauze fundamentale: pierderea războiului cu Turcia, urmată de declanșarea unei adevărate *isterii naționale*, transferată de factorii politici la nivelul opiniei publice. Ratarea obiectivului final al *Marii Idei* – *o țară pe două continente și riverană la cinci mări* – după ce acesta fusese aproape realizat, avea nevoie de exhibarea unor vinovății, reale sau presupuse. Lipsa de pe eșichierul politic a unui lider precum Venizelos a declanșat în Grecia haosul politic, care a găsit un teren fertil de dezvoltare la nivelul unei societăți orgolioase și prea puțin dispusă spre reflecție și autoevaluare.

În anul 1926 dictatura generalului Theodoros Pangalos a fost înlăturată, formându-se un *Cabinet ecumenic*, de uniune națională, în care și-au găsit locul și adepții liniei politice a lui Venizelos. Această construcție hibridă a reușit să producă, în 1927, o nouă Constituție, o reformă a parlamentului, dar și să transfere președinției multe dintre atributele fostului suveran.

Cu prilejul desfășurării alegerilor parlamentare din iulie 1928, Elefterios Venizelos decide să revină în țară. Bazându-se pe capitalul politic deja dobândit, Venizelos reușește să-și adjuce, în numele Partidului Liberal, precum și al celor mai radicali susținători ai săi – refugiații greci din Asia Mică - 71% din locurile din parlament. Timp de patru ani – până în

mai 1932, ulterior în intervalul iunie-noiembrie 1932 și ianuarie-martie 1933 – Elefterios Venizelos a deținut, din nou, funcția de prim ministru al Greciei.

Perioada 1928-1932 /1933 a fost denumită *a doua vârstă de aur* a carierei politice a lui Venizelos. Sintagma a fost transferată și la nivelul societății elene, care pare să depășească starea de anarhie a anilor de după încheierea conflictului cu Turcia. Societatea greacă se separă, acum, în două opțiuni politice majore – *liberală* și *conservatoare* – văzute ca o garanție în plus în maturizarea clasei politice postbelice.

Elefterios Venizelos a încercat să reformeze, din nou, societatea greacă. Guvernul său a introdus măsuri radicale în agricultură, prin programe de creditare pe termen lung și prin subvenții ale prețurilor produselor agricole. Rețeaua de șosele a fost extinsă și modernizată. Au fost puse în aplicare programul național de construcție de locuințe pentru refugiații din Asia Mică, precum și procesul de sistematizare a celor două mari orașe, Atena și Salonic. De asemenea, pe baza unui împrumut britanic de peste 1.000.000 de lire sterline a fost declanșată construcția rețelei de școli publice pe întreg teritoriul Greciei.

Elefterios Venizelos s-a remarcat și prin inițiative de politică externă spectaculoase. Cu certitudine, cel mai important demers al carierei sale a fost reconcilierea cu *inamicul istoric*, Turcia. Urmare a convorbirilor repetate cu Mustafa Kemal-Atatürk, în octombrie 1930 Grecia și Turcia semnează *Tratatul de la Ankara*, prin care cele două țări își recunosc reciproc frontierele și consimt la paritate navală în Mediterana de Est.

Elefterios Venizelos a murit la 18 martie 1936, la Paris, fiind înmormântat pe insula natală, Creta, în orașul Akrotiri. Cu puțin timp înainte, urmare a plebiscitului din 3 noiembrie 1935, Grecia redevenise Monarhie.

Josip Broz Tito

Personalitatea politică care a marcat în gradul cel mai înalt destinul statului iugoslav în secolului al XX-lea a fost Josip Broz Tito.

Mărturie asupra anvergurii personalității lui Tito stau numeroasele lucrări consacrate lui, elaborate atât pe parcursul vieții, cât și după moartea acestuia. Este important de precizat că și prin excluderea *a priori* a titlurilor cu caracter encomiastic difuzate pe întreg spațiul iugoslav – un specific al regimurilor totalitare - Tito și-a menținut „cota” în mod constant pe piața occidentală de profil.

Destrămarea violentă a R.S.F.Iugoslavia a captat din nou energiile istoriografice, de această dată în încercarea de a căuta resorturile deconstrucției iugoslave nu doar la „epigoni”,

ci chiar în miezul sistemului politic pe care Tito l-a imaginat și l-a pus în practică începând cu anul 1945.

Producția istoriografică, precum și aceea de tip jurnalistic, mai puțin dispusă la rigoare și analiză pertinentă, au făcut din Josip Broz Tito un personaj de o factură unică în lumea comunistă, așa cum și statul pe care l-a edificat a fost perceput ca fiind „altceva” în ecuația geopolitică europeană de la sfârșitul celui de-al Doilea război mondial. De aici au pornit și derapajele inerente, astfel încât Tito a fost catalogat, succesiv, „evreu maghiar”, „agent austro-ungar” sau chiar „de etnie rusă”!³⁰ iar viața personală a fost analizată prin contrast cu „austeritatea” de care făceau paradă ceilalți lideri comuniști. Apetența sa pentru femei frumoase³¹, pentru uniforme militare personalizate, pentru yahturi de lux, pentru coniacul francez și pentru țigările de foi cubaneze l-au transformat într-un personaj „atipic” pentru lumea comunistă: de aceea, epitete precum *dictatorul vesel* sau *dictatorul de operetă* nu au întârziat să apară, cu precădere în presa occidentală de factură boulevardieră.

Dincolo de toate aceste ipostaze, sumar reliefate, Josip Broz Tito rămâne un personaj politic extrem de complex, care și-a pus amprenta în mod definitiv asupra destinului Iugoslaviei comuniste.

Josip Broz s-a născut la 25 mai 1892 în localitatea Kumrovec, Croația, fiind al șaptelea copil al familiei Broz. Tatăl său, Franjo Broz, era de etnie croată, iar mama, Marija Javeršek, avea origine slovenă.

În anul 1907 devine ucenic într-o fabrică din Sisak, ocazie cu care se simte atras de mișcarea muncitorească, precum și de revendicările sindicatelor privitoare la obținerea unor condiții mai bune de muncă. Participă cu entuziasm la demonstrațiile de 1 Mai, precum și la ciocnirile sporadice ale muncitorimii cu poliția, prilejuite de această zi. În 1910 se înscrie în sindicatul muncitorilor metalurgiști, precum și în Partidul Social Democrat din Croația și Slavonia. Primul pas spre viața politică era, astfel, făcut.

Dificultățile prin care trece Austro-Ungaria în ajunul izbucnirii primului război mondial l-au determinat pe Josip Broz să caute noi oportunități de-a lungul vastului imperiu, dar și în Germania, familiarizându-se, cu această ocazie, cu un mod de viață destul de cosmopolit. Josip Broz a lucrat ca mecanic în diferite ateliere: la Kamnik, în Slovenia, la Čenkovo, în

³⁰ Acestea, dar și alte caracterizări insolite au apărut în lucrarea lui Momčilo Jokić, *Tajni dosije Josip Broz / Dosarul secret al lui Josip Broz*, Grafoppek, SSEES Library, 2004, cf. ediția 1937

³¹ Josip Broz Tito a fost căsătorit de două ori: soțiile sale au fost Pelaghia Belousova – rusoaică și Jovanka Budisavljević – sârboaică.

Boemia, la München și Mannheim pentru uzinele Daimler-Benz, precum și la Viena, ca pilot de încercare pentru automobilele Mercedes.

În anul 1913 Josip Broz este încorporat în armata austro-ungară. Un an mai târziu, odată cu declanșarea ostilităților, el își face cunoscut refuzul de a lupta, fiind arestat de autoritățile imperiale pentru propagandă anti-război și încarcerat în fortăreața Petrovaradin, de lângă Novi Sad. În 1915 Josip Broz este trimis pe frontul din Galiția, acolo unde unitățile austriece luptau împotriva armatelor țariste, fiind rănit și luat prizonier împreună cu întreaga unitate.

Experiența rusească a fost definitivă pentru traseul politic al lui Josip Broz. Transferat într-un lagăr de muncă din Urali, acesta organizează proteste ale prizonierilor împotriva condițiilor de muncă, ceea ce l-a determinat să și evadeze. În primăvara anului 1917 este reperat la Sankt Petersburg, unde participă la numeroase greve și demonstrații de protest organizate în orașul de pe Neva de către bolșevici. Refugiat pentru scurtă vreme în Finlanda, este arestat din nou și încarcerat la închisoarea Petropavlovsk. Fiind transferat în lagărul de la Kungur, reușește o nouă evadare, prilej cu care se înrolează voluntar în unitățile bolșevice din regiunea Omsk, Siberia. În primăvara anului 1918 Josip Broz se înscrie în *partidul bolșevic*.

Fervoarea cu care acționează pe tărâm ideologic l-a propulsat pe Josip Broz între favoriții *Cominternului* pentru preluarea conducerii comuniștilor iugoslavi. Membru, din 1920, al partidului comunist din *Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor*, dar dizolvat de autorități, Josip Broz nu reușise să se impună ca o figură marcantă a organizației, influența și rolul său politic fiind minore pe parcursul deceniului al treilea. Cu toate acestea, sub presiunea sovietică, el devine în 1934 membru al *Biroului Politic* al partidului comunist iugoslav, al cărui sediu fusese stabilit la Viena. Cu acest prilej el adoptă numele de cod *Tito*³².

În 1936, este trimis la Belgrad, cu misiunea de a curăța rândurile partidului comunist iugoslav de „elementele dușmănoase, cosmopolite și carieriste”, în fapt de a impune linia moscovită într-un partid măcinat de luptele dintre facțiunile etnice și care reproduceau, la scară, disensiunile dintre popoarele regatului multinațional sud-slav.

În anul 1937, Tito este numit de către *Comintern*, cu acordul tacit al lui Stalin, secretar general al partidului comunist iugoslav. De pe această poziție, Tito militează pentru demascarea dominației „oligarhiei sârbe” asupra celorlalte popoare iugoslave, asumându-și cu entuziasm tezele *Internaționalei a III-a* cu privire la caracterul „imperialist” și „artificial” al

³² Există două explicații asupra cognomelui *Tito*, pe care Josip Broz și l-a atașat și care s-a identificat cu propria sa persoană pentru tot restul vieții. Prima, cu iz folcloric, constă în aceea că reprezintă alăturarea a două cuvinte sârbo-croate: *ti* (pronumele *tu*) și *to* (pronumele demonstrativ *acesta*). Cealaltă are în vedere existența în onomastica croată a unui nume, e drept, mai puțin răspândit, *Tito*, corespondentul sud-slav al lui *Titus*. Vladimir Dedijer, biograful lui Josip Broz, acreditează această variantă, fiind de părere că acest cognomen a fost inspirat din numele scriitorului romantic croat Tituš Brezovački.

statului iugoslav. Sovieticii au mizat cu succes pe liderul comunist, întrucât acesta posedă două „calități” majore pentru politica Moscovei față de Balcani: era etnic croat și nu participase sub nici o formă la procesul coagulării statului multinațional al slavilor de sud, din toamna anului 1918. În plus, asumarea acestor teze venea în perfectă corelație cu dezavuarea de către Moscova a caracterului „imperialist” al *sistemului de pace de la Versailles*, atitudine transformată în *vârful de lance* al politicii externe sovietice de după primul război mondial.

La 6 aprilie 1941, forțele germane și italiene au atacat Iugoslavia. După 11 zile de rezistență, reprezentanții tuturor regiunilor iugoslave semnează *Armistițiul la Belgrad*, punându-se capăt existenței de 23 de ani a regatului iugoslav. Este edificat „statul-marionetă ustaș” pe teritoriul Croației și al unei părți din Bosnia, italienii ocupă Muntenegrul și Dalmația, bulgarii și albanezii Macedonia și Kosovo, ungurii Vojvodina, iar germanii Serbia, Herțegovina și Slovenia.

Din acest moment, partidul comunist iugoslav intră în scenă, prin organizarea celei mai ample mișcări de rezistență împotriva inamicului de pe întreg teritoriul Peninsulei Balcanice. Lider politic și militar a fost desemnat Josip Broz Tito, în urma deciziei *Biroului Politic* al P.C.I., întrunit la Zagreb la 10 aprilie 1941.

Adversarul este perceput, de acum, în spiritul tezelor cominterniste. *Partizanii* - comuniști iugoslavi de naționalități diferite, dar în care predomină componenta croată, sârbă și macedoneană - percep inamicul în dublă ipostază: pe de o parte, „ocupantul străin”, pe de altă parte „dușmanul ideologic” intern, personificat de gruparea regalistă sârbă a colonelului Draža Mihailović – *četnicii* – dar și de unitățile paramilitare ale lui Ante Pavelić – *ustașii*. Avem de-a face, așa cum s-a spus în istoriografia problemei, cu „trei războaie într-unul singur”, cu un conflict atipic și deosebit de violent, în care *etnicitatea și ideologia* s-au ciocnit cu maximă intensitate. Din aceste motive, „Războiul de eliberare al popoarelor iugoslave de sub jugul fascist”, așa cum l-a denumit istoriografia comunistă postbelică, a fost caracterizat, în anii din urmă, mai curând ca un atroce „război civil” purtat pe ruinele vechiului conglomerat iugoslav.

La 26 noiembrie 1942, în localitatea Bihać din nordul Bosniei, Josip Broz Tito - în calitate de comandant suprem al mișcării de partizani - pune bazele *Comitetului Antifascist de Eliberare Națională a Iugoslaviei*³³, organism care va fi reconfirmat ca atare și la reuniunea de la Jajce, din 29 noiembrie 1943. Cele două reuniuni au la bază succesele repurtate de

³³ AVNOJ- *Antifašisko Veće Oslobođenje Jugoslavije*, în limba sârbo-croată.

mișcarea comunistă de partizani pe multiplele fronturi iugoslave, succese care l-au îndreptățit pe Tito – acum, mareșal - să-și revizuiască atitudinea în problema națională. Din acest moment, acesta reflectează din ce în ce mai insistent la posibilitatea edificării unei noi Iugoslavii postbelice, bazată pe un liant care să transceadă *naționalul* și *etnicul* – *sistemul federal* de inspirație sovietică - și care să aibă drept punct de plecare mișcarea comunistă de partizani, plurietnică și unidoctrinară. La 4 decembrie 1943, în timp ce teritoriul iugoslav se afla fie sub ocupație nazistă, fie sub controlul grupărilor *četnicilor* sârbi, a *ustașilor* croați, sau a *partizanilor* comuniști, Tito instituie în zona controlată „Guvernul provizoriu iugoslav”.

Ca șef al rezistenței comuniste, Tito a devenit atât inamic al adversarului exterior - Germania, cât și al celui interior - detașamentele *četnicilor* și *ustașilor*. A fost pe punctul de a fi capturat de germani în trei ocazii: în 1943, cu prilejul „Ofensivei Weiss”, cu ocazia „Ofensivei Schwartz” – când a fost rănit – și în 1944, când a scăpat în ultima clipă din încercuirea germană de la Cartierul său general de la Drvar. Toate aceste situații au alimentat din plin legenda despre „invincibilitatea mareșalului Tito”, care s-a propagat rapid pe întreg spațiul iugoslav, fiind ulterior glorificată în lucrările encomiastice dedicate lui de propagandiștii regimului comunist.

Succesele militare de pe frontul de partizani l-au adus pe Josip Broz Tito în atenția Aliaților, în special a lui Winston Churchill. Drept urmare, după Conferințele de la Teheran – 1943 și Yalta – 1945 aliații au creditat mișcarea, alimentând-o cu muniție și logistică. Din 1944, Tito devine „un interlocutor credibil” pentru britanici, deși era încă perceput ca un discipol al lui Stalin. Londra a preferat, astfel, sprijinirea unui lider cunoscut pe întreg teritoriul iugoslav, decât o miză riscantă pe colonelul regalist Draža Mihailović, comandantul *četnicilor*, care se bucura de susținere numai în cadrul unei părți a populației sârbești.

La sfârșitul războiului, Josip Broz Tito devine liderul de necontestat al majorității iugoslavilor. La 5 aprilie 1945, Tito și-a pus semnătura pe acordul prin care era autorizată intrarea unor contingente sovietice pe teritoriul iugoslav, dar consecințele au fost simbolice. Rușii au trecut prin Belgrad, unde au organizat o paradă militară, dar s-au îndreptat rapid spre Ungaria, acolo unde prezența lor era una mult mai importantă în economia frontului. În viziunea Moscovei Iugoslavia era o țară sigură, iar Tito un aliat de nădejde.

Pentru iugoslavii înșiși, ca și pentru aliații occidentali, semnificația eliberării „teritoriului național” prin forțe proprii, fără aportul *Armatei Roșii*, a contat decisiv. Judecarea sumară a numeroșilor prizonieri din grupările *ustașă* și *četnică*, în frunte cu liderul acesteia din urmă, Draža Mihailović – executat împreună cu alți nouă ofițeri la Belgrad, la 18 iulie 1946 – precum și trecerea sub tăcere a numeroaselor crime comise asupra populației civile

reprezenta noul semnal dat sârbilor, croaților, bosniacilor sau macedonenilor, potrivit căruia Tito este cu adevărat „iugoslav”, eliberat de vechile prejudecăți etnice care au dus la dispariția primei Iugoslavii. Drept dovadă a noii viziuni politice, dar și ca recompensă pentru ajutorul dat în lupta de partizani, muntenegrenii, macedonenii și bosniacii urmau a primi statutul de *națiune constitutivă* a viitoarei federații, condiție pe care vechea Iugoslavie, „regalistă” și „burghezo-moșierească”, nu le-o acordase acestora în 1918.

Există mai multe explicații cu privire la succesul fulminant pe care Tito, un docil executant al ordinelor *Cominternului*, l-a avut pe scena politică iugoslavă și europeană în perioada războiului. Sintetic, acestea sunt:

- Tito a avut știința și capacitatea de a mobiliza forțele antifasciste (nu doar pe cele de stânga) într-un front comun.
- A folosit un altfel de limbaj politic pe durata războiului: s-a declarat *iugoslav*, și nu *croat*.
- Și-a atras o parte importantă a vechiului corp ofițeresc în Statul Major pe baza „proportionalității” etnice, pentru a se șterge impresia dominației sârbe, o realitate a perioadei interbelice.
- A menajat susceptibilitățile sârbilor prin promisiunea „pedepsirii exemplare” a *ustașilor* croați.
- A menajat susceptibilitățile croaților prin promisiunea „pedepsirii exemplare” a *cetnicilor* sârbi.
- Și-a atras sprijinul musulmanilor bosniaci, a macedonenilor și a muntenegrenilor, promițându-le că vor fi recunoscuți ca *națiuni constitutive* ale noii federații.
- A pregătit terenul pentru instaurarea comunismului în noua Iugoslavie fructificând în folosul propriu gravele tare ale vechiului regim, pe care a promis să le lichideze: discrepanțele economice și sociale dintre regiuni, discriminarea pe criterii etnice, analfabetismul din zonele meridionale, accesul gratuit la educație și sănătate, toate în numele noii lozinci a *Frăției și Unității*.
- S-a folosit cu abilitate de principiul „representativității etnice” la vârf în ecuația puterii: cei mai importanți colaboratori ai săi vor fi și după război Edvard Kardelj – *sloven*, Milovan Djilas – *muntenegrean* și Aleksandar Ranković – *sârb*, la care s-au adăugat, la eșaloanele inferioare, reprezentanți ai tuturor „popoarelor iugoslave”.
- A încercat să anihileze animozitățile religioase dintre părțile catolică și ortodoxă ale Iugoslaviei prin condamnarea de pe principii marxiste a „rolului nefast” jucat în

vechea Iugoslavie de către clerul *catolic* și *pravoslavnic* în exacerbarea divergențelor interconfesionale.

- A fost perceput atât de iugoslavi, cât și de lumea occidentală, drept conducătorul care a eliberat țara fără contribuția *Armatei Roșii*, așa cum s-a întâmplat în cazul statelor din Europa Centrală și de Est.
- A menținut capitala la Belgrad, contribuind în mod decisiv la anihilarea suspiciunilor celui mai numeros popor din federație – sârbii - cu privire la diminuarea importanței sale în cadrul noului stat comunist.

La 6 martie 1945, guvernul democrat provizoriu condus de Josip Broz Tito s-a întrunit la Belgrad. După alegerile din noiembrie 1945, Tito devine prim-ministru și ministru al afacerilor externe. În decembrie 1945 este proclamată *Republica Populară Federativă Iugoslavia*, „stat al muncitorilor și țăranilor”; Iugoslavia devine, astfel, cel de-al doilea stat comunist din Europa, după URSS, fiind urmată, în ianuarie 1946, de Albania.

Primele măsuri luate de către Tito pentru transformarea comunistă a Iugoslaviei au fost cele de sorginte *stalinistă*. În esență, acestea au urmărit implementarea colectivizării forțate, etatizarea industriei, eradicarea opoziției și a sistemului pluripartinic, primatul partidului comunist în toate sferele de activitate, reducerea la tăcere a Bisericii și apariția *cultului personalității*.

În concepția lui Stalin, trecerea la socialism a Iugoslaviei a rămas totuși neconcludentă în condițiile lipsei unui control direct al Moscovei asupra noului regim. Pentru Tito, legitimat ca unicul conducător în lupta de partizani, șansa de a deveni adevăratul *părinte al Iugoslaviei* nu putea fi ratată. Din acest motiv, tentația controlului sovietic se impunea de la sine, întrucât un regim comunist neracordat suficient la *metropolă* putea deveni problematic atât prin prisma diminuării șanselor sovieticilor de a accede la resursele iugoslave cât și, implicit, a controlului direct asupra pârgurilor puterii.

Privită din această perspectivă, excluderea Iugoslaviei din *Cominform*³⁴, survenită în urma ședinței acestui organism de la București din 26-28 iunie 1948, nu a mai părut o surpriză.

Argumentele sovietice și cele iugoslave sunt clar antagonice. Dacă pentru Stalin acuzațiile oficiale se înscriu pe linia vechilor practici ale anilor `30 privitoare la „deviaționism”, pentru liderul iugoslav - care dezavuează oficial monopolul *modelului sovietic* de dezvoltare, accentuând importanța *specificului național* în construirea socialismului - independența față

³⁴ *Cominformul* – Biroul informativ al partidelor comuniste și muncitorești – a fost înființat în anul 1947 prin *Conferința de la Sklarska Poreba*, Polonia. I-a urmat defunctului *Comintern*, desființat de Stalin în 1943.

de Moscova are la bază considerații pragmatice: edificarea imaginii de „erou național”, precum și aceea de „lider regional” în Balcani. Absența *Armatei Roșii* în Iugoslavia, inexistența unei frontiere comune cu Uniunea Sovietică, precum și poziția inexpugnabilă în partidul comuniștilor iugoslavi devin pentru Tito argumente hotărâtoare pentru noua linie adoptată de Iugoslavia comunistă față de Stalin.

„Excomunicarea” Iugoslaviei din lagărul socialist a avut, pe termen mediu și lung, efecte majore. În linii mari, aceasta a însemnat o atenție sporită acordată de Occident „statului rebel” - privit ca o verigă esențială a unor viitoare breșe în lumea comunistă - prin facilitarea accesului la tehnologie și la creditele preferențiale acordate Belgradului de băncile apusene. În plan intern, excluderea Iugoslaviei a reprezentat revizuirea întregii politici economice de tip stalinist adoptată în 1945, care s-a materializat în abandonarea procesului de colectivizare și în trecerea la *sistemul autogestiunii*, o formulă hibridă, menită să îmbine economia de comandă cu elemente ale pieței libere.

Acest experiment socio-economic, unic în lumea comunistă europeană, dar în continuare axat pe principiul primatului rolului conducător al partidului comunist, a purtat denumirea de *titoism*. El s-a manifestat în toate compartimentele societății iugoslave postbelice până la moartea inițiatorului său, în mai 1980, și a căpătat trăsături definitorii în economie, ideologie, cultură, în problema națională, precum și în politica externă.³⁵

Cu siguranță, cel mai important eșec al *titoismului* s-a materializat în „problema națională” din Iugoslavia. Ca și predecesorii săi din perioada interbelică, Josip Broz Tito a creat doar „iluzia” unității statului multinațional³⁶, întrucât divergențele de profunzime dintre diferitele naționalități au fost doar oculte, nu și rezolvate.

Conform discursului oficial, statul comunist iugoslav a fost clădit pe principiul *Frăției și Unității*. Sloganul venea să suplinească golul ideologic lăsat în urmă de defunctul regim interbelic, perceput mai curând ca o cvasi-dominație a Serbiei asupra celorlalte etnii componente ale statului multinațional. Noua Iugoslavia, bazată pe principii federale – „o Uniune Sovietică în miniatură”, cum au apreciat istoricii și politologii occidentali – urma să definească mai clar rolul fiecărui grup etnic.

³⁵ Josip Broz Tito a fost unul dintre inițiatorii *Mișcării de nealinere*, ale cărei baze au fost puse prin *Declarația de la Brioni*, din 19 iulie 1956. Mișcarea a grupat o bună parte a țărilor *Lumii a treia* și s-a dorit o alternativă la politica de înfruntare dintre cele două „blocuri militare”, specifică Războiului Rece. Iugoslavia și-a arogat rolul de lider al acestei mișcări.

³⁶ În opinia lui Tito și a aparatului său de propagandă *granițele dintre republici sunt doar desene pe coloana de granit a unității iugoslave*.

Constituția din decembrie 1945 a consfințit, din această perspectivă, existența unei Iugoslavii alcătuită din șase republici federale: Serbia, Croația, Slovenia, Bosnia-Herțegovina, Muntenegru și Macedonia și care întrupau dreptul fiecărei *națiuni socialiste* la autoguvernare. Astfel, muntenegrenii, al căror stat independent din 1878 fusese „înghițit” la 1918 de Serbia, se regăsesc într-o republică proprie, la fel ca și macedonenii – intrați sub stăpânirea Belgradului în 1913 – sau bosniacii, cărora li se rezervă același „privilegiu”. Tito este cel care acordă dialectului vorbit pe Valea Vardarului statutul de *limbă macedoneană*, ținându-și, astfel, promisiunea făcută partizanilor macedoneni în timpul războiului.

Inventarea de noi „națiuni” și „limbi” nu a fost de natură să întărească coeziunea iugoslavă, viitoarele mișcări centrifuge fiind ținute în frâu doar cu ajutorul organelor represive și a propagandei de partid. Bazată pe criteriul apartenenței la familia sud-slavă, nu și pe cel al ponderii numerice, împărțirea federației în șase republici a dat naștere la paradoxuri: astfel, muntenegrenii, în număr de aproape 300.000, se constituie într-o *republică* pentru că sunt slavi, în timp ce albanezii kosovari – aproape 700.000 de indivizi – rămân *minoritari*, aceștia neîndeplinind criteriul etnic al *națiunii constitutive*.

Constituția din aprilie 1963 consacră triumful deplin al doctrinei titoiste în Iugoslavia. Statul se transformă în *republică socialistă federativă*, ocazie cu care sunt operate noi modificări în structura teritorial-administrativă. Noutatea rezidă în apariția a două noi entități cu atribuții semi-republicane, așa numitele *regiuni autonome / autonomne pokrajine*. Ele s-au constituit numai pe teritoriul republicii Serbia și au avut drept criteriu ponderea minorităților de aici. Au fost vizate două regiuni ale Serbiei: Kosovo și Vojvodina, zone cu importante minorități albanofone, respectiv maghiare, române, slovace și rutene. Dreptul sârbilor din Bosnia-Herțegovina și Croația la aplicarea aceluiași criteriu al autonomiei nu a fost pus în practică, întrucât sârbii, ca *națiune constitutivă*, nu puteau fi asimilați din punct de vedere constituțional *minorității*, în pofida apartenenței la structurile administrative ale unei alte republici.

Acesta a fost un prim semnal al atitudinii partizane și *anti-sârbe* pe care Tito tinde să o manifeste împotriva celui mai numeros popor al federației – s-a spus, neoficial, la Belgrad – și care a avut efecte dintre cele mai nefavorabile asupra stabilității interne a Iugoslaviei în deceniul următor.

Ultima constituție a regimului Tito a fost promulgată în anul 1974. Ea continuă tendința delegării autorității de la centru spre republicile federale, fenomen inaugurat în 1963. Astfel, conform noii legi fundamentale, este „inventată” și oficializată *națiunea musulmană*, cu referire directă la slavii islamizați din Bosnia-Herțegovina. Criteriul folosit a fost strict de

natură etnico-lingvistică, întrucât s-a raportat numai la slavii islamizați de limbă sârbo-croată, nu și la comunitățile islamice *non-slave*: albanezii kosovari și *turcofonii* din regiunile Sandjak, Novi Pazar, Preševo și Bujanovac.

Parlamentele și guvernele autonome din Kosovo și Vojvodina capătă atribuții suplimentare în domeniul legislativ și executiv, ele substituindu-se, *de facto*, organelor republicane de la Belgrad. Până și *Uniunea Comuniștilor din Iugoslavia* s-a divizat în șase partide comuniste, corespunzătoare celor șase republici constitutive ale federației.

Armata Populară – *Narodna Vojska* – a continuat să rămână un organism unitar, ca o garanție a supraviețuirii statului multinațional. Cu toate acestea și în armată se manifestă, latent, germenii divizării. Conform doctrinei titoiste a *războiului de apărare al întregului popor*, la nivelul fiecărei republici și regiuni autonome, ulterior chiar la nivelurile administrative inferioare – orașele și comunele – s-au înființat *unitățile teritoriale de apărare*, dotate cu armament ușor. Acestea se vor *etniciza* cu rapiditate, lăsând impresia existenței unor forțe de sorginte paramilitară, substituente ale armatei federale.

„Relaxarea” excesivă a federației iugoslave - prin delegarea celor mai multe dintre responsabilitățile politicilor interne la nivelul republicilor și a regiunilor autonome - a slăbit dramatic coeziunea internă a statului iugoslav, în ciuda asigurărilor date de propaganda de partid.³⁷ Acest fenomen a încurajat criticile la adresa sistemului, venite atât din partea *intelligenței* croate – interesată în continuarea disoluției autorității statului federal în folosul propriei emancipări, cât și din partea intelectualității și a elitei de partid sârbe – din ce în ce mai frustrată în raport cu diluarea importanței Serbiei în ecuația statală postbelică. Din această perspectivă, fracturarea Iugoslaviei comuniste în „două centre de putere” antagonice – Belgrad și Zagreb - la care se adaugă recrudescența iredentismului albanez în Kosovo au constituit premise suficiente ale începutului dezagregării statului multinațional și al eșecului doctrinei titoiste a *Frăției și Unității*.

Josip Broz Tito moare la 4 mai 1980, într-un spital din Ljubljana³⁸. Odată cu dispariția sa, fondatorul Iugoslaviei comuniste a lăsat în urmă „un stat în derivă”, măcinat de polemici interne și afectat de o severă criză economică. În lipsa unui succesor desemnat, - Tito a fost proclamat *președinte pe viață* la 6 mai 1974 - clasa politică maturizată în *Epoca Tito* s-a

³⁷ Scriitorul disident sârb Dobrica Ćosić, opozant al regimului lui Tito și partizan fervent al resurecției naționalismului postbelic sârb a sintetizat, metaforic, situația Iugoslaviei de după anul 1974; în opinia sa, aceasta era *un stat medieval, alcătuit din șase feude vasale suzeranului Tito*.

³⁸ Josip Broz Tito a fost înmormântat la Belgrad, în Mausoleul denumit ulterior *Kuća Cveća / Casa Florilor*. La funeralii a participat cel mai mare număr de șefi de stat și de guvern din întreaga perioadă postbelică. Mausoleul este loc de pelerinaj și astăzi pentru nostalgicii epocii titoiste.

refugiat la umbra unei formule de conjunctură, *președinția colectivă*, pentru a sfârși, după căderea Cortinei de Fier, în etnocentrism politic și naționalism primitiv.

Enver Hoxha

Ca și în cazul Iugoslaviei, destinul postbelic al Albaniei comuniste a fost nemijlocit legat de prezența în fruntea statului, timp de patruzeci de ani, a fondatorului acestuia, Enver Hoxha. Spre deosebire de țara vecină, dogmatismul lui Hoxha, izvorât din cauze complexe, a perpetuat starea de sărăcie endemică a societății albaneze, a blocat vechile legături balcanice și trans-adriatice ale țării, *izolând total* o veche civilizație sud-est europeană. Timp de o jumătate de secol, Albania a devenit atât o „parte necunoscută” a Europei, cât și locul de desfășurare a unora dintre cele mai sinistre experimente cultural-ideologice, de factură *stalinist-maoistă*, pe care le-a cunoscut o societate europeană în epoca modernă.

Fondatorul statului comunist albanez s-a născut la 16 octombrie 1908, în orașul Gjirokastër, aflat în proximitatea graniței cu Grecia. Fiu al unui negustor musulman, Hoxha a beneficiat de statutul social al familiei, călătorind atât prin Peninsula Balcanică, cât și în regiuni mai îndepărtate, la Budapesta, Praga sau Viena. Poziția socială privilegiată i-a asigurat lui Hoxha o educație bună, acesta urmând cursurile *Liceului Francez* din Korçë, precum și pe cele ale Școlii Tehnice din Tirana.

Între anii 1930-1934 Enver Hoxha beneficiază de o bursă, ca student al Universității din Montpellier, Franța. Ulterior, va ocupa postul de secretar al Consulatului Albaniei de la Bruxelles, prilej cu care urmează și cursurile Facultății de drept din capitala Belgiei. Revine în țara natală în 1936, pentru a preda limba lui Voltaire la *Liceul Francez* din Korçë.

Invadarea, în aprilie 1939, a Albaniei de către trupele mussoliniene a schimbat radical traseul evoluției politice a lui Enver Hoxha. Acesta se va „metamorfoza” în ideologul și liderul autoritar al mișcării comuniste de gherilă, girată în mod nemijlocit de către Tito personal. De altfel, liderul iugoslav, care a intuit în Hoxha un discipol, l-a propulsat în mod direct pe acesta în funcția de secretar general al partidului comunist albanez, înființat la 8 noiembrie 1941.

Anii de război au transformat teritoriul Albaniei atât într-un teatru de confruntare între grupările de partizani și trupele germano-italiene, cât și în scena unor lupte atroce – cu aspect

de război civil - purtate între detașamentele comuniste și unitățile albaneze aliate Berlinului, operaționale în nordul țării și pe teritoriul ocupat al regiunii sârbe Kosovo³⁹.

La 6 septembrie 1942, urmare a *Conferinței de la Peza* și cu sprijinul partizanilor iugoslavi, Enver Hoxha pune bazele *Frontului de Eliberare Națională*. Mișcarea crește în intensitate, iar Hoxha este recunoscut drept liderul politic al acesteia. La 10 iulie 1943 este înființat *Statul Major al Armatei de Eliberare Națională*. Spre deosebire de Tito, Enver Hoxha nu a fost și un „lider militar”. I-au lipsit atât calitățile, cât și apetența necesară ocupării unei astfel de demnități.

La 29 noiembrie 1944 teritoriul albanez este eliberat de gherilele comuniste. Ca și în cazul Iugoslaviei, sovieticii nu au avut cum să-și aducă contribuția în mod nemijlocit la acest act, întrucât poziția periferică a Albaniei față de direcția frontului impunea *Armatei Roșii* priorități de alt ordin.

Ca prim ministru al guvernului, Enver Hoxha și-a asumat „misiunea revoluționară” a transformării Albaniei într-un stat comunist. Două au fost elementele definitorii ale acestei opțiuni. Primul a constat în asigurarea *sprijinului ideologic*, care urma să sosească de la Stalin. Al doilea s-a materializat în asigurarea *sprijinului logistic*: el a fost promis și oferit de către Tito, direct interesat în prelungirea autorității sale politice în Balcani.⁴⁰

La 11 ianuarie 1946 a fost proclamată *Republica Populară Albania*, al doilea stat comunist constituit pe teritoriul european la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În calitate de lider, Enver Hoxha a impus unei societăți rural-patriarhale, fără industrie și cu o economie de subzistență, *modelul stalinist* de transformare a societății.

Cea mai lesnicioasă cale a regimului în a se autolegitima a fost aceea a declanșării *isteriei propagandistice* și a creării unei *psihoze colective* în legătură cu iminenta invadare a țării de către „puterile imperialiste”. Au contribuit la crearea acestei stări de spirit o serie de factori, abil manipulați de către regimul de la Tirana: excluderea Iugoslaviei din *Cominform* și „condamnarea” lui Tito de către Stalin, precum și declanșarea Războiului civil din Grecia, în martie 1946.

Urmare a acestor evenimente, regimul comunist albanez s-a închis „în sine”, alegând în mod deliberat calea autoizolării. Legăturile diplomatice au fost reduse la minimum, frontierele

³⁹ Între anii 1941-1942, mulți albanezi din nord și din Kosovo s-au înrolat voluntari în așa numita *Divizie Skanderbeg*, înarmată și întreținută logistic de unitățile SS. Ea a fost direct responsabilă de actele de genocid comise asupra populației sârbești din Kosovo pe toată durata războiului.

⁴⁰ Tito a fost interesat de includerea Albaniei în R.P.F. Iugoslavia, ca cea de „a șaptea republică” a federației. Ea ar fi urmat să înglobeze și provincia Kosovo, rezolvându-se, astfel, problema iredentismului albanez. Deteriorarea relațiilor dintre cele două țări, după excluderea Iugoslaviei din *Cominform*, a făcut ca acest plan să devină caduc.

au fost blocate, iar circulația cetățenilor peste hotare interzisă. Teritoriul național a fost „mutilat” prin ridicarea a peste 600.000 de cazemate rudimentare din beton armat, menite să apere statul comunist de o iminentă „invazie imperialistă”.⁴¹

În economie, Enver Hoxha a optat pentru dezvoltarea unei industrii grele energofage, bazată pe exploatarea extensivă a importantelor resurse naturale de fier, nichel, crom și cupru de care dispunea țara. Regimul a urmărit asigurarea independenței totale din punct de vedere energetic a statului, practicând, în fapt, o veritabilă *autarhie economică*. Cele mai importante relații au fost stabilite cu URSS, iar după ruperea, în 1961, a relațiilor diplomatice cu Moscova, cu regimul comunist chinez al lui Mao Tze Dun.

Urmând noul *model maoist*, regimul lui Hoxha a inaugurat, la începutul deceniului al șaptelea, *Revoluția Culturală*. Primul compartiment avut în vedere a fost cel confesional. Fiul al unui musulman practicant, Enver Hoxha a repudiat religia din societatea comunistă, în pofida atașamentului majorității albanezilor la Islam. În anul 1967 regimul său proclamă *Statul Ateu* pe teritoriul Albaniei, partidul considerând că practicarea celor două religii – creștină și musulmană – în statul comunist este „retrogradă” și profund dăunătoare coeziunii noii societăți socialiste.

Drept urmare, preoții catolici au fost acuzați de colaborare cu autoritățile mussoliniene, cei ortodocși (greci și aromâni) de promovarea ideilor naționaliste, iar Islamul a fost catalogat ca o religie impusă de realități istorice străine specificului național albanez. Bisericile, mănăstirile și moscheile au fost demolate sau transformate în *muzeee ale ateismului*, depozite de materiale, ateliere mecanice, grajduri, cinematografe. Practicarea oricărei activități religioase sau descoperirea la domiciliu a icoanelor, crucifixelor, Bibliei sau Coranului este pedepsită prin lege cu ani grei de detenție, la fel ca și alocarea de nume de inspirație biblică copiilor.

Revoluția Culturală a fost însoțită de promovarea unui grotesc *cult al personalității* conducătorului. Propaganda oficială l-a înfățișat obsesiv pe Enver Hoxha ca singurul „comunist adevărat”, urmaș al lui Skanderbeg în galeria marilor eroi ai neamului și „erou al luptei de eliberare a poporului albanez”. Istoriei și arheologiei li s-a rezervat un rol privilegiat, ele fiind chemate să scoată la lumină dovezile „preemptiunii albanezilor” – prin *filonul iliric* – în Europa și în Balcani. Literatura și artele vizuale au drept unic scop preamărirea

⁴¹ Isteria construcției de cazemate a fost declanșată pe fundalul declanșării *Războiului Rece*, de prăbușirea pe teritoriul albanez a unor avioane de recunoaștere ale SUA în timpul Războiului civil din Grecia, precum și de trimiterea în Albania a unor grupuri înarmate de transfugi albanezi, refugiați pe teritoriul elen. Întrucât demolarea lor presupune un efort uriaș, ele sunt folosite astăzi ca magazine sau chiar ca locuințe pentru populația săracă.

conducătorului și a realizărilor acestuia, precum și promovarea ideii mitului *primatului albanez* în toate domeniile creației spirituale. Disidența este reprimată brutal de către organele de Securitate – *Sigurimi* – a căror manieră de anchetă și tortură a fost preluată după metodele staliniste și maoiste.

Evoluțiile de ansamblu din lumea postbelică au lăsat neatins sistemul dictatorial instituit de Hoxha în Albania. Ignorând comunitatea internațională și fiind, deopotrivă, ignorat de aceasta – inclusiv de China, după moartea lui Mao – regimul instituit de Enver Hoxha s-a menținut în parametri constanți până la moartea acestuia, survenită la 11 aprilie 1985⁴². În ultimii ani ai dictaturii, Hoxha a făcut o ultimă „curățenie” în partid, condamnăm în anul 1981, la moarte, o serie de reprezentanți de frunte ai guvernului, în frunte cu primul ministru, Mehmet Shehu, aflat în funcție din 1954.

Evoluția regimului comunist albanez, identificat total cu inițiatorul său, a constituit una dintre *necunoscutele majore* ale istoriei europene postbelice. Alegând calea cvasi-izolării într-o lume supusă de la sine interferențelor, Enver Hoxha a reușit o rară contraperformanță: aceea de a scoate o națiune și o țară din *istorie* timp de o jumătate de secol și de a mutila grav profilul unui vechi popor balcanic și european. Deși instalat la putere cu ajutorul nemijlocit al lui Tito, Hoxha se va delimita grabnic de acesta, promovând un sistem politic și social de factură comunistoid-asiatică, unic prin amploarea și consecințele sale în întreaga istorie europeană postbelică.

⁴² Din rațiuni de *puritate ideologică*, Albania s-a retras atât din *CAER*, în 1962, cât și din *Pactul de la Varșovia*, în 1968.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

ANCEL, Jacques, *Peuples et nations des Balkans*, Armand Collin, Paris, 1926

AULNEAU, Jacques, *Histoire de l'Europe Centrale*, Payot, Paris, f.a.

CASTELLAN, Georges, *Histoire des Balkans*, Fayard, Paris, 1991

CVIJIĆ, Jovan, *La Péninsule Balkanique*, Armand Collin, Paris, 1918

HOESCH, Edgar, *The Balkans. A Short History from Greek Times to the Present Day*, Faber & Faber, London, 1972

ILČEV, Ivan, *Are dreptate sau nu, e patria mea! Propaganda în politica externă a statelor balcanice (1821-1923)*, Ed. Curtea Veche, București, 2002

JELAVICH, Barbara, *Istoria Balcanilor*, vol. II, Institutul European, Iași, 2000

KEYSERLING, Hermann, *Analiza spectrală a Europei*, Institutul European, Iași, 1993

KRAINIKOWSKY, Asen, *La question de Macédoine et la diplomatie européenne*, Paris, 1938

LANUX, Pierre de ~ *La Yougoslavie*, Payot, Paris, 1916

MILIN, Miodrag, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă*, Ed. Academiei Române, București, 1992

PAVLOWITCH, Stevan, K., *Istoria Balcanilor (1804-1945)*, Polirom, Iași, 2002

PIPPIDI, Andrei, *Balcanii, exercițiu de deconstrucție*, în vol. *Despre statui și morminte. Pentru o teorie a istoriei simbolice*, Polirom, Iași, 2000

PREVELAKIS, Georgios, *Balcanii. Cultură și geopolitică*, Ed. Corint, București, 2001

SUGAR, Peter, F., (coord.) *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Ed. Curtea Veche, București, 2002

*** *The Macmillan Encyclopedia*, Macmillan Publishers Ltd, London, 2004 Edition

TODOROVA, Maria, *Balcanii și balcanismul*, Humanitas, București, 2000